

KOMENTARI

Gordan Maslov
Nezavisni istraživač

Atila Lukić
Nezavisni istraživač

Prema akademiji 21. stoljeća. Deinstitutionalizacija, beskorisno znanje i mogućnost kritike

“Slučaj Hage” koji se nalazi u fokusu teksta Senke Božić-Vrbančić i Tomislava Oroza autorima služi kao poticaj na preispitivanje ne samo akademskih sloboda već i uloge sveučilišta, znanja i kritike u suvremenom svijetu. Kako bi razumjeli sveučilište danas, njegove probleme, ali i potencijal, autori zauzimaju različite temporalne perspektive: sve od *longue durée* koja se fokusira na ulogu prosvjetiteljstva i potencijal Humboldtova sveučilišta do nedavne neoliberalne rekonstrukcije (koja rezultira ne samo prekarizacijom akademskog rada i propitivanjem isplativosti čitavih disciplina već i na diskurzivnoj razini izjednačavanjem akademskih sloboda sa slobodom govora). Ovoj problematizaciji dodat ćemo problem poslijeratne Njemačke i postliberalizma. To će nam omogućiti da otvorimo pitanje o tome kako institucije mogu govoriti slobodu, ali i problem “distribucije” slobode unutar samog diskursa o akademskim slobodama, kao i o pozicijama na margini koje mogu poremetiti pokušaj ograničenja akademskih sloboda.

Problematizaciju specifičnog slučaja akademskih sloboda je, prema našem mišljenju, potrebno situirati u kontekst Njemačke, čije su se institucije i prakse slobode govora razvijale kroz procese koje autori navede, ali i na čiju je formaciju utjecao poslijeratni dug prema Državi Izrael. Ovaj kontekst je definiran onim što je krajem Drugog svjetskog rata Karl Jaspers nazvao “njemačkom krivnjom” (njem. *Kollektivschuld*), “strukturom osjećaja” koja je u tom trenutku u povijesti bila više projekt nego realnost. Odgovornost za holokaust se u Njemačkoj politici postepeno transformirala u oblik duga: kao prva njemačka dužnosnica koja je održala govor u Knesetu, Angela Merkel je 2008. godine ustvrdila “kako su sve njemačke vlade i kancelari nosili posebnu odgovornost Njemačke za Državu Izrael. Ova povijesna odgovornost je dio *raison d'état* moje države”.¹ No, dosad je pitanje obrane Izraela

¹ Merkel, Angela. 2008. “Speech by Federal Chancellor Angela Merkel to the Knesset in Jerusalem” (<https://m.knesset.gov.il/EN/activity/Documents/SpeechPdf/merkel.pdf>, pristup 7. 8. 2024.).

bilo istoznačno s obranom liberalnih vrijednosti; ono je značilo obranu jedine liberalne demokracije na Bliskom Istoku. Ratni su zločini izraelske vojske u Gazi, ali i fanatična potpora velikog dijela javnosti te istupi različitih političara i državnih dužnosnika koji pozivaju na etničko čišćenje, kontradikciju između predanosti pravima i slobodama te obrane Države Izrael učinili nemogućom za previdjeti. Manifestacija ove kontradikcije zasad nije uskratila potporu Izraelu; no, odustajanje od obrane Izraela kao bastiona ljudskih prava, sloboda i demokracije znak je dubljeg pomaka u političkoj klimi, i to ne samo Njemačke.

Kad akademija progovara

Društvo Max Planck je 7. veljače 2024. godine na svojoj mrežnoj stranici objavilo izjavu kojom su obznanili raskidanje ugovora s Ghassanom Hageom kao gostujućim istraživačem u antropološkom institutu Društva. Znakovito označena pod rubrikom “research policy”, sama izjava ima tek pet rečenica

Slobode sadržane u Temeljnem zakonu Savezne Republike Njemačke već 75 godina neprocjenjive su za Društvo Max Planck. Međutim, te slobode dolaze s velikom odgovornošću. Istraživači zlorabe svoje građanske slobode kada javnim izjavama potkopavaju kredibilitet znanosti, narušavajući tako ugled i povjerenje u institucije koje ga njeguju. Temeljno pravo na slobodu mišljenja ograničeno je međusobnim obvezama poštovanja i lojalnosti u radnom odnosu. Rasizmu, islamofobiji, antisemitizmu, diskriminaciji, mržnji i agitaciji nema mjesta u Društvu Max Planck.²

Ispod onog što smatramo “građanskom slobodom govora” nalazimo zapravo obvezu, koja nije u potpunosti jasna ni definirana (diskurs obveza je prisutan i kasnije u samom tekstu, ovaj put ne toliko prema apstraktnim i univerzalnim idealima već prema konkretnoj instituciji). Srž je problema, prema mišljenju Društva, kontaminacija akademskog prostora; Hageov prekršaj stoga nije izgovaranje neistina (izgovoreno se ne dovodi u pitanje kao činjenično netočno), već narušavanje *cordon sanitaire* podignutog oko akademskog svijeta, politiziranje onog što je apolitično ili što je nastalo evakuiranjem politike. Hageovi komentari na društvenim platformama tako dovode u pitanje “kredibilitet znanosti”. Naravno, ovaj je proglas moguće gledati i kao cinički pokušaj prikrivanja činjenice da je Društvo, kao i većina njemačkih institucija, odano Izraelu; sama institucija otvoreno je proglasila svoju potporu Izraelu odmah nakon 7. listopada.³ No, ako zastanemo na ovoj tvrdnji, propustit ćemo dimenziju diskursa čije je efekte, kao i nova značenja koja neprestano generira u potpuno različitim okolnostima, nemoguće kontrolirati; jednom formulirani, izjave, logika i argumenti poprimaju život onkraj prvotnih namjera.

² Dostupno na <https://www.mpg.de/21510445/statement-ghassan-hage> (pristup 7. 8. 2024.).

³ Zaposlenici su uputili više otvorenih pisama u kojima su tražili očitovanje Društva po pitanju potpore Izraelu te očitovanje o slučaju Hage. “The Max Planck Society must end its unconditional support for Israel”. *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/opinions/2024/3/24/the-max-planck-society-must-end-its-unconditional-support-for-israel> (pristup 7. 8. 2024.).

U izjavi Društvo se ne predstavlja kao skup različitih ustrojbenih jedinica, ili kao nacionalna ili federalna institucija, već kao *subjekt enuncijacije*. Govoreći iz specifične pozicije institucije s kompleksnim ustrojem koja zahtjeva “lojalnost” i “obzirnost” i onkraj specifično radno ugovorne obveze, u proglasu Društvo preuzima obvezu obrane univerzalnih vrijednosti. S takvim mandatom, subjekt enuncijacije se *udvostručuje* te postaje nešto više. On više nije u poziciji dijaloga, gdje bi izjava bila početak nečega što je još nedefinirano; u pitanju je autoreferencijalna struktura govora, u kojoj se diskurs subjekta okreće prema sebi, “izbacujući” Drugog kao neprijatelja univerzalnog u čije ime govori.⁴ Proglas stoga prvenstveno daje odgovor na pitanje “Tko govori?”; u ovom kontekstu će svaki odgovor, čak i onaj različitih institucija i akademika, pasti u vodu jer se Društvo ne obraća njima, već se kroz diskurs *samo-konstituira*. Ako postoji jasna historijska razlika, funkcija akademije je bila pružanje institucionalnog okvira za prostor u kojem se odvijao diskurs, a sada predstavlja subjekt govora; ova promjena radikalno mijenja vjerojatnost da će jedan od efekata diskursa biti formacija nekakvih novih subjekata.

Sloboda, zakon i postliberalizam

Vratit ćemo se inicijalnom problemu koji su u svojem tekstu otvorili Božić-Vrbančić i Oroz, a to je odnos akademskih sloboda te institucionalnih okvira i zakona koji ih ograničavaju, i to tako da prvenstveno razmislimo o ulozi zakona i zabrane. Iako zakon i sloboda nisu nužno u opoziciji, smatramo da je pitanje slobode nužno vezano za načine na koje se ona definira. U psihoanalitičkom smislu, zakon je taj koji omogućava i oživljava govor, istovremeno omogućavajući i svoju vlastitu transgresiju. Sloboda ne može funkcionirati sama za sebe i ovdje se djelomično razilazimo s vrijednosnim određenjem akademske slobode u tekstu Božić-Vrbančić i Oroza utoliko što je slobodu, pa tako i akademsku, moguće artikulirati jedino s obzirom na specifične zabrane i mjesta iz kojih izvire govor o slobodi.⁵ I “odmetnuto gledište” koje predlaže Judith Butler (2009), a koje promišljaju autori, ne formulira se stoga u nekakvom vakuumu zakona, u domeni apsolutne slobode, već je prvenstveno odmetnuto *od*, te se simbolički, ali i optički, referira na instituciju, na Zakon. Drugim riječima, “odmetnuto gledište” je *mišljenje “izvana”* baš zato što je konstitutivno za *mogućnost znanja “iznutra”*, utoliko što definira granice dozvoljenog i mogućeg.⁶ No, ovim ne rješavamo ključni problem koji autori postavljaju pred nas: “Kako misliti drukčije?”

4 O dinamici između subjekta enuncijacije i subjekta izjave u radu Jacquesa Lacana vidi: “Subject of the Enunciation/Subject of the Statement”. *Concept and Form: The Cahiers pour l'Analyse and Contemporary French Thought*. <http://cahiers.kingston.ac.uk/concepts/subject-of-the-statement-enunciation.html> (pristup 7. 8. 2024.).

5 Ovdje želimo izbjeći Hegelovu dijalektiku gospodara i roba i problem svijesti. Želimo samo otvoriti pitanje situacije u kojoj gospodar kaže robu da je slobodan: dok ove riječi oslobađaju, to rade tako da vežu slobodu bivšeg roba za izvorište u govoru gospodara.

6 Dok je naš odnos spram zakona više psihoanalitički, Butler fukoovskim rječnikom promišlja što znači biti kritičan spram postojećeg principa racionalnosti te što u tom slučaju znači biti “izvana”: “Biti kritičan prema autoritetu koji se predstavlja kao apsolutan ne znači samo zauzeti perspektivu nego i razviti poziciju za sebe izvan ontološke nadležnosti tog autoriteta te na taj način razviti određenu mogućnost subjekta. I ako ta domena utemelji neku verziju političke racionalnosti, onda se postaje [...], reklo bi se, odbjegli subjekt, neshvatljiv unutar postavljenih političkih uvjeta, ali ipak s kritičkim odnosom spram postojećih načina spoznaje” (Butler 2009: 791).

Potrebno je vratiti se par koraka unatrag: koji bi bio odnos zakona i slobode u neo-liberalnom kontekstu? Problemu slobode pristupamo u nešto drukčijem registru od autora; sloboda tako nije objekt teorijskih refleksija ili prostor apsolutne autonomije subjekta, već je političko-etička praksa u specifičnim povijesnim, političkim i ekonomskim kontekstima koja regulira ponašanje pojedinca. Foucault (2001) je držao kako liberalizam redefinira problem vladanja na način da želi racionalno organizirati vladanje tako da (država) vlada “minimalno”, prepuštajući tržištu i drugim akterima mogućnost organizacije društvenog života. Jedan od ključnih elemenata pritom su individualne slobode, koje nisu ograničenje vladanja, već sastavni dio vladajuće racionalnosti. Držimo da niz suvremenih fenomena upućuje na mutaciju fukoovske problematike vladalaštva, kao i općenitog odnosa vladanja i države, ponovno otvarajući pitanje “Kako upravljati slobodom?”. Na Hageovu primjeru vidimo da sloboda nije dovedena u pitanje, no jest način na koji je ona “korištena”. U pitanju je nešto više od pukog cinizma moći. Utoliko što su sloboda pojedinca i autoregulacija njegova vlastitog ponašanja imale ključnu ulogu u usponu liberalne političke racionalnosti, njihova redefinicija potencijalno označava pomak u samom principu vladanja prema nečemu što provizorno možemo nazvati *postliberalizam*, više kao set pitanja i problema suvremene politike, a manje kao definirani oblik političke racionalnosti. Ograničenje individualnih sloboda ili prava nije strano liberalnom vladalaštvu, već je dapače, kako nas podsjeća Barry Hindess (2005), njegov konstitutivni element od samih začetaka. Ono što je novo, te što možda čini konstitutivni element neke racionalnosti vladanja koja tek ima nastati, jest ne samo činjenica sve intenzivnije regulacije sloboda koliko *politička logika* iza tog zahtjeva. Jedan od onih koji je tu tendenciju uspio eksplicitno zahvatiti kao “iliberálnu demokraciju”, barem u politici Europske unije, a koji je i sam istovremeno njezin ‘simptom’, mađarski je premijer Viktor Orban.⁷ Govor u kojem Viktor Orban uvodi ideju “iliberálne demokracije” na više mjesta problematizira slobodu, ali je prihvaća; iako ovakva politika ne dovodi u pitanje formalne pretpostavke demokracije, njezin je zadatak formiranje različitih strategija kojima je cilj “regulacija” sloboda. Ono što je novo u “iliberálnoj demokraciji” jest da se ova regulacija ne provodi više u ime zaštite slobode: iliberálnizam organizira pitanje slobode oko “interesanacije”, “samodostatnosti”, “zajednice” i teritorija – fantazma suverene moći.

Prema zaključku: potencijal “beskorisnog znanja”

Držimo da sadašnji problem akademije, koji je istovremeno povijesni, teorijski, ali i politički, treba situirati u različitim temporalnostima, u različitim registrima i genealogijama. Preispitivanje sveučilišta i akademske proizvodnje znanja stoga se ne bi trebalo odvijati *isključivo* kao odgovor na izazov neoliberalnog restrukturiranja; jedino nam višestruke temporalnosti omogućavaju da u vidu imamo konflikte, aporije, strukture dominacije i procese isključivanja na kojima se zasnivala i na kojima

⁷ Orban, Viktor. 2014. “Speech at the 25th Bálványos Summer Free University and Student Camp”. <https://2015-2019.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-speech-at-the-25th-balvanyos-summer-free-university-and-student-camp> (pristup 7. 8. 2024.).

se još uvijek zasniva proizvodnja akademskog znanja, a koji nisu nužno posljedica neoliberalizacije akademije.

Dok se slažemo s tezom Božić-Vrbančić i Oroza o obećanju kulturne antropologije, držimo da je njezin potencijal ne prvenstveno kao epistemološki okvir već kao seta pitanja, tj. kao neprestano preispitivanje svakog oblika mišljenja slobode. Tek onda možemo biti slobodni. Uz jasnu potrebu afirmacije i obrane akademske slobode, držimo da je potrebno istovremeno usmjeriti se na kritiku ideja koje definiraju ili organiziraju slobodu. U kontekstu “slučaja Hage”, to naravno znači konkretnu obranu i zakonski postupak koji je protiv institucija pokrenuo sam Hage; no, još važnije, znači postaviti pitanje o tome tko smije govoriti u ime slobode. Potrebno je dovesti u pitanje legitimnost institucije koja može govoriti i definirati, ali ne samo kako bi se doveo u pitanje njezin legitimitet već i paralegalni efekt koji proizvodi; želja za kodificiranjem koordinata slobode. Smatramo kako je potrebno ići prema politikama i strategijama koje dovode u pitanje svaki oblik ocrtavanja slobode: bitka je unaprijed izgubljena ako prihvatimo modele djelovanja koji su vidljivi iz posljedica sukoba s institucijom. Kao institucija Društvo se postavilo kao isključivo mjesto iz kojeg izvire govor univerzalnog, mjesto koje definira prostor dijaloga (kroz interakcije s novinama, odvjetnicima, različitim uredima itd. i ne sa samim Hageom). Hageova intervencija je stoga neprihvatljiva Društvu ne samo zato što uvodi političke vrijednosti koje su antitetičke akademskom pozivu; ona je neprihvatljiva jer dovodi u pitanje odnose moći koji reguliraju ono što je moguće i što nije moguće izreći. Na tragu Foucaulta, potrebno je prestati misliti idealne prostore slobode, ali i odbiti one koji nam se nude kako bismo otvorili prostore (još) neizrecivog.

No, kako ovo napraviti? Što znači otvoriti “prostor neizrecivom” (Butler)? Ocrtavajući konture svijeta koji je još u nastajanju, te se stoga nužno predstavlja isključivo kao ambivalentan i kontradiktoran, Božić-Vrbančić i Oroz tekst mogu zatvoriti jedino njegovim *otvaranjem*. Spajajući “antropološku tradiciju kritičke misli” s obećanjem akademske proizvodnje znanja, autori naslućuju horizonte mogućnosti mišljenja koji ne zastaju samo na promišljanju problema akademske slobode ili čak budućnosti humanistike, već se vraćaju potencijalu antropologije da otvori prostor za “radikalnu drugost” za sveučilište 21. stoljeća.

Nije li upravo antropološkoj tradiciji kritičke misli svojstveno proširivanje sfere onog što je moguće ili, da završimo s citatom Ghassana Hagea, “upravo nam antropološka tradicija kritičke misli omogućava da možemo biti radikalno drukčiji od onoga što jesmo”, što je ključno za nove imaginarije i “alter” politike 21. stoljeća [...] možemo li kroz odmetnuta gledišta izaći iz sfere reguliranja i otvoriti se za radikalnu drugost o kojoj govori Hage kad razmišljamo o alternativnim mogućnostima ideje sveučilišta 21. stoljeća?

Što predstavlja ova otvorenost i kako se postaje otvoren, kakvo je to postajanje otvorenim koje bi nam otvorilo nove mogućnosti politike i imaginarija? Kako to otvaranje pretvoriti u komunitarnu praksu; ili, možda još teže, u znanstvenu, disciplinarnu praksu koja po definiciji teži regulaciji i zatvorenosti? Kakva bi to bila (znanstvena) disciplina neprekidne otvorenosti? Što bi značilo napuštanje sfere regulacije i

uspоставljanje “linije bijega” (Deleuze i Guattari 2013) iz akademije, i to na način koji nalikuje onome što Franco Berardi Bifo naziva “dezertiranje” (Baldachinno 2024) s tim da zadržimo *mogućnost transformacije zajedničke prakse proizvodnje znanja*? Podrazumijeva li radikalno drukčije znanje i radikalno drukčiji proces proizvodnje, drukčija mjesta i subjekte te proizvodnje, te na kraju i drukčiju formu znanja?

Ne želimo reći kako akademska sloboda nije (idealna) vrijednost, ali je ne vidimo nužno kao izraz institucionalnog okvira u kojem se sada artikulira. Božić-Vrbančić i Oroz temeljito kritiziraju poziciju u kojoj se nalaze radnici na suvremenim sveučilištima i pritisak koji na njih vrše neoliberalni mehanizmi konkurencije i prekarnosti, no nismo toliko uvjereni kako je potez gledanja unazad (prema idealima humanističkog obrazovanja i Humboldtova sveučilišta) put prema otvaranju prostora za kritičku misao 21. stoljeća. Je li obrana institucije akademske slobode put prema formiranju novih oblika znanja te uključivanja pozicija izvana ili je potrebno možda izgraditi pozicije izvana koje će ponuditi prostor za kritiku koja se neprestano pomiče, bježi i izmiče kontroli institucija, pa tako i sveučilišta? Možda je u tome obećanje onog što Božić-Vrbančić i Oroz nazivaju “beskorisnim znanjem”; nekakav preostatak znanja, ili pak cijelih disciplina, koje se ne “uspjevaju” prilagoditi imperativu komercijalizacije akademije. Znanje koje se smatra neupotrebljivim, za koje naizgled nije pronađena svrha, te ga stoga nije moguće ili isplativo akademski kodificirati. Oslobođeno od tereta korisnosti i uporabe, ono je slobodno ponuditi se kao temelj za mogućnost mišljenja svijeta u nastajanju.

Paul Stubbs **Ekonomski institut, Zagreb**

Akademska sloboda na drukčiji način. Od liberalnog elitizma do emancipatorne prakse?⁸

Freedom is just another word for nothing left to lose. (Kris Kristofferson)⁹

Nobody's Free Until Everybody's Free. (Fannie Lou Hamer)¹⁰

Solidarnost s palestinskim narodom

Čak i da ovaj važan i pronicljiv esej nije započeo s primjerom Ghassana Hagea, sigurno bih spomenuo taj slučaj. Prekid Hageova ugovora o radu predstavlja, bez sumnje, jednu od najnovijih i najočitijih situacija u kojima su akademski administratori

⁸ Zahvaljujem sljedećim osobama na iznimno korisnim komentarima na raniju verziju ovog teksta: Emina Bužinčić, John Clarke, Karin Doolan, Mariya Ivancheva, Sladjana Lazić, Pavao Parunov, Elena Stavrovska i Mislav Žitko.

⁹ Stih iz pjesme “Me and Bobby McGee”, 1971. U hrvatskom prijevodu: “Sloboda je samo riječ za situaciju kada nemaš što za izgubiti”.

¹⁰ Iz govora povodom osnivanja organizacije za promicanje žena u vlastima National Women's Political Caucus, Washington, D.C., 10. srpnja 1971. U hrvatskom prijevodu: “Nitko nije slobodan dok svi nisu slobodni”.

i političari odlučili ignorirati, ako ne i pregaziti, ideal “akademske slobode”, čime su pokazali krhkost samog tog koncepta. Činjenica da se takav napad dogodio unutar njemačkog akademskog i političkog prostora, i to u vezi s komentarima koji su bili kritički prema postupcima izraelske vlade i genocidu nad palestinskim narodom, nije nimalo slučajna, ali ni iznimna.

U lipnju 2024. godine prisustvovao sam zajedničkoj konferenciji u organizaciji Udruge za međunarodne studije i Udruge za međunarodne studije srednje i istočne Europe (CEEISA-ISA) u Rijeci. Prije konferencije prosljeđena mi je objava kolektiva *YugoslawaWomen+* i prijatelja pod naslovom “No conferencing as usual during genocides!” (Nema uobičajenog održavanja konferencija tijekom genocida!).¹¹ Bez pozivanja na koncept akademske slobode, već naglašavanjem “hitnosti očuvanja predanosti akademskom angažmanu u borbama za slobodu i govorenju istine moćnicima”, kolektiv je pozvao na niz prosvjednih akcija tijekom konferencije i zatražio “institucionalno djelovanje i odgovor vodstva CEEISA-e”. Kolektiv je skrenuo pozornost na “skolasticid i edukocid” kolega u Gazi te je izrazio solidarnost sa “studentima i prosvjetnim radnicima u Gazi, na Zapadnoj obali i okupiranim teritorijima”.

Reakcije vodstva CEEISA-e, nekih sudionika konferencije uključujući glavne govornike, kao i Sveučilišta u Rijeci, bile su itekako poučne i postale tema prilično burnih rasprava na društvenim mrežama.¹² Ovdje se ograničavam na nekoliko dojмова s prve spontane rasprave koju je kolektiv 19. lipnja 2024. godine organizirao u predvorju zgrade Građevinskog fakulteta, jednog od mjesta održavanja konferencije. Kada sam stigao s dvije članice kolektiva, bio sam šokiran zatekavši četiri privatna zaštitara u predvorju. Kada je jedna članica kolektiva pokazala malu palestinsku zastavu, rečeno joj je da to nije dopušteno te da će, ako ne bude uklonjena, pozvati policiju. Kako se priključivalo sve više ljudi, uključujući predstavnike sveučilišnog vodstva, prijetnja našim akcijama je ublažena i zamijenjena liberalnijim oblikom “represivne tolerancije” te se u načelu poštovalo naše pravo na demonstracije, ali i potrebu sveučilišta da “održati mir”. Tijekom rasprave dekan Građevinskog fakulteta obavijestio nas je da su, prema hrvatskom zakonu, sveučilišta autonomni prostori kojima policija ne može pristupiti osim ako to izričito ne zatraži uprava sveučilišta.

Razmišljajući o ovome u kontekstu članka Senke Božić-Vrbančić i Tomislava Oroza, dijelim, a u nekim aspektima želim i ojačati, duboku ambivalentnost autora u vezi sa značenjima i iskustvima življenja akademske slobode danas, osobito u smislu onoga što omogućuje, a što isključuje te prije svega koliko je ona uvjetovana i specifična za određeni kontekst. Kontrast između naše mogućnosti da prosvjeduujemo, koja se bez sumnje temelji na nasljeđu akademske slobode, iako ovisne o tome da sveučilišna uprava ne pozove policiju, te sudbine naših kolega studenata i profesora u Gazi i šire, bio je itekako primjetan. Osim toga, isto pozivanje na “akademsku slobodu” dovelo je do osjećaja da tema nije toliko važna, osobito jer je “daleko od naše

11 https://yugoslawaomenplus.net/2024/06/17/no-conferencing-as-usual-during-genocides/?fbclid=IwZXh0-bGNhZW0CMTAAAR24WHZU0LTJztjlEILLXjxR5YKCPnrmKq7VZLCL7KEXW1x1Ji4HHZrjuU0_aem_QYz-Ohg-CxOUB0jmmwyjVg (pristup 1. 10. 2024.).

12 Moji su prvi dojmovi objavljeni na internetu: <https://x.com/Paulstubsba/status/1803800598573146125> (pristup 1. 10. 2024.).

regije” te da CEEISA nije objavila izjave “čak ni za sukobe mnogo bliže nama”, kako je objasnio jedan istaknuti pripadnik organizacije CEEISA i akademske zajednice.

Kolegica iz Estonije pružila je primjer dvostrukih standarda: obavijestila nas je da je, kada je vodila prosvjede protiv ruske invazije na Ukrajinu, dobila eksplicitnu i konkretnu podršku od svog sveučilišta. S druge strane, kada je organizirala događaje u znak solidarnosti s palestinskim narodom, rečeno joj je vrlo jasno da to radi u osobnom svojstvu i da ni na koji način ne uključuje sveučilište. U zanimljivom obratu, prosvjed je dva dana kasnije izričito povezoao Sveučilište u Rijeci sa zakladom Lürssen koju je osnovala njemačka grupacija Lürssen, čija brodograditeljska tvrtka gradi ratne brodove za Izrael. Zaklada Lürssen, s rektoricom u svojstvu predsjednice upravnog odbora, ključni je strateški partner Sveučilišta u Rijeci, kreativne neoliberalne ustanove koja bi trebala biti slobodna od klijentelizma prisutnog na drugim sveučilištima u Hrvatskoj, a čija se rektorica ponosi svojom liberalnom tolerancijom.¹³

Kontekstualiziranje “akademske slobode”

Jedna od snaga navedenog eseja jest u tome što prikazuje sudbinu “akademske slobode” u kontekstu neoliberalizacije visokog obrazovanja i sada već prepoznatljive prekarizacije zaposlenja, promaknuća na temelju pseudoznanstvenih statistika, prioritizacije tzv. STEM područja u odnosu na humanističke i društvene znanosti, opsjednutosti vještinama koje su navodno potrebne na tržištu rada nauštrb sposobnosti kritičkog mišljenja te sve strožeg nadzora izjava i djelovanja članova akademske zajednice, bilo da su izraženi javno ili privatno, u pogledu institucionalnih percepcija reputacijske štete.¹⁴ Možda je neizbježno da forenzička pažnja posvećena neoliberalizaciji u tekstu ostavlja manje prostora za dublje povijesno razumijevanje kontradikcija “akademske slobode”, iako se naziru tragovi takvog razmišljanja. Ponekad postoji opasnost da autori sugeriraju kako je ono što je prethodilo neoliberalnoj konjunkturi, u strogom normativnom smislu, bilo bolje.

Bez dubljeg istraživanja povijesnog podrijetla i promjenjivih prostorno-vremenskih značenja “akademske slobode”, želim slijediti eksplicitni poziv autora i potražiti “alternativne imaginarije budućnosti sveučilišta” ili, kako to radije nazivam, “akademsku slobodu na drukčiji način”, prefigurativni osjećaj “svjetova koje želimo izgraditi”, svojevrsnu “gestu želje” (Olufemi 2021) koja nastoji “razoružati i dislocirati naturaliziranu hegemoniju” (Gibson-Graham 2006: 60) kroz “pogled na sustave ne iz središta, od privilegiranih, već s periferije” (Lendvai-Bainton i Stubbs 2023: 436).

To radim u dva koraka. Prvi nadilazi ideju izraženu u eseju da “sveučilišta nikad nisu bila idealna mjesta” i sugerira se, potaknuto fusnotom u eseju, da nisu samo tijekom prosvjetiteljstva “akademske institucije bile [...] enklave za privilegirane”, niti je to bilo samo “dugo vremena”. Stoga, implicitno, više nije slučaj da “pristup akademskim institucijama nije bio odobren svima onima koji su bili raso, rodno ili

13 Vidi <https://www.portalnovosti.com/kud-plovi-rijecki-brod> (pristup 2. 10. 2024.).

14 O utjecaju neoliberalizma na hrvatskim sveučilištima vidi Doolan 2009 i Akademska Solidarnost 2012.

etnički obilježeni kao nepodobni”, a da ne spominjemo društvenu klasu. Potrebno je istražiti sveučilišta i sam koncept akademske slobode kao proizvod složenih odnosa moći iz kojih su proizašli zahtjevi za profesionalnom privilegijom i autonomijom koji su eksplicitno isključivali, i nastavljaju isključivati, subalterne subjekte i subjektivnosti, čak i dok se postupno širi pristup visokom obrazovanju “masama”. Na tragu Henryja Girouxa, neoliberalno okretanje tržištu trebamo shvatiti samo kao najnoviju fazu u dugoj povijesti “režima obrazovnog propadanja” (2011: 38) od kojih svaki ima svoje specifičnosti i kontradikcije.

U drugom se koraku, izraženo u terminima kolektiva YugoslaWomen+, nastoji pomaknuti fokus s “akademske slobode” kao sastavnog dijela buržoaske javne sfere na radikalniju emancipatorsku, kolektivnu i dekolonijalnu predanost “akademske angažmanu u borbama za slobodu”. Ovaj dvostruki pokret poduzimam nadahnut tekstom Božić-Vrbanić i Oroza, iako to radim kroz prizmu nepovjerenja prema liberalnim i eurocentričnim okvirima koje često u obrani “akademske slobode” prizivaju progresivci na Globalnom sjeveru, a nerijetko i izvan njege. “Akademska sloboda” jest stoga uvijek proizvod sukoba, istovremeno odraz odnosa moći i retoričko sredstvo s materijalnim učincima koje se može iskoristiti za intervenciju u te odnose moći i njihovu transformaciju. Stoga, umjesto statične obrane ili napada na “akademske slobodu” kao da je riječ o slobodno plutajućem konceptu, važno je postaviti pitanja gdje, kada, od koga i s kojom svrhom se ona mobilizira.

Sfera privilegija? Povijesni društveni odnosi akademske slobode

Nasljeđa osnivanja sveučilišta i, uz njih, ideala “akademske slobode” koji datiraju iz doba prosvjetiteljstva, barem u Europi, kao prostora relativne autonomije od Crkve i države, još uvijek se osjećaju i danas. Ključno je prisjetiti se da su “moderna sveučilišta, od samih svojih početaka, bila suučesnici u kolonizaciji i rasijalizaciji i da su imala koristi od njih” te da su mnoga “osnovana i financirana bogatstvom stečenim kroz ropstvo i kolonijalizam” (Stein i Andreotti 2016: 2). U svakom slučaju, kako nas podsjeća Philip Altbach, čak i za povlaštenog profesora u njegovoj zaštićenoj zoni privilegija (a bio je to, naravno, isključivo prostor za muškarce), “akademska sloboda nikada nije bila apsolutna”, iako je “veća sloboda izražavanja postojala na sveučilištima nego drugdje u društvu” (2001: 206).

Nadalje, njemački model, čiji korijeni sežu u kantijansko-humboldtovsku filozofiju 19. stoljeća, imao je veliki utjecaj i kombinirao “slobodu podučavanja” sa “slobodom učenja”, a kasnije i “slobodom istraživanja”. Važno je podsjetiti, u trenutnom kontekstu suzbijanja bilo kakvog izražavanja solidarnosti s palestinskim narodom, da ovaj model “nije nužno uključivao zaštitu izražavanja o širim političkim ili društvenim pitanjima” (ibid.). Čak i danas reprodukcija posebno iskrivljenog privilegija, kroz sustav *habilitacije*, drugog doktorata kasnije u karijeri koji osigurava ekskluzivno pravo na neovisno istraživanje i podučavanje, služi da bi se osiguralo da položaj redovitog profesora ostane uglavnom rezerviran za bijelce koji su rođeni kao Nijemci. Njemački model eksplicitno dijeli profesore u dvije skupine – one u trajnom izboru i

one koje nisu. Za drugu skupinu, rad na sveučilište zapravo postaje slijepa ulica, a ne karijera. Valja napomenuti da se, premda u hibridnim oblicima, verzije njemačkog modela i dalje institucionaliziraju u mnogim dijelovima srednje i istočne Europe, uključujući Hrvatsku, gdje radim posljednjih trideset godina.

Bez ulaženja u raspravu o kontinuitetu ili diskontinuitetu s njemačkim modelom, širenje onoga što bi se moglo nazvati novosvjetskim modelom diljem Sjeverne i Južne Amerike, često pogrešno označavanim kao specifično američki model, transformiralo je ideju “akademske slobode” krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Ovdje je ključno to što je koncept “autonomnog” sveučilišta, proizvod reformskog pokreta iz 1918. godine u Latinskoj Americi, proširio ideju akademske slobode izvan samog sveučilišta i time stvorio profesorsku zajednicu koja uživa, opet u određenim granicama, slobodu izražavanja o temama od javnog značaja izvan uskih polja znanstvene stručnosti (ibid.: 207). Unutar Sjedinjenih Država pogrešno nazvano Američko udruženje sveučilišnih profesora (American Association of University Professors) usvojilo je 1915. godine Deklaraciju o načelima akademske slobode i akademskog trajnog izbora kojom se nastojalo utvrditi i zaštititi poseban skup prava i privilegija za, u to vrijeme, relativno mali broj akademskih djelatnika, suštinski samoregulirajuću “zajednicu kompetentnih” koja uživa određeni stupanj “autonomije od menadžerskih intervencija” (Calhoun 2009: 571).

Kako ispravno primjećuju Craig Calhoun i drugi, čak i u promijenjenim uvjetima današnjice svaki ideal akademske slobode mora uključivati “odgovornost članova akademske zajednice da potaknu interakciju sa širom javnošću” (ibid.: 564), kako izvan sveučilišta tako i unutar njega, u odnosu na studente, neakademske osoblje, vanjske suradnike i druge. Što ako, u velikom dijelu svijeta, čak i s povećanim pristupom visokom obrazovanju za skupine koje su prije bile isključene, sveučilišta i dalje reproduciraju privilegije temeljene na klasnim, rodnim i rasnim razlikama? Što ako, čak i kad je visoko obrazovanje dostupno onima izvan tradicionalne elite, ono u najboljem slučaju omogućuje samo odabranima ulazak u tu elitu ili, češće, redefinira hijerarhije jasnom podjelom između “najboljih” sveučilišta i studenata te “ostalih”, na temelju, da se poslužimo Bourdieuovim terminima (1986), društvenog i kulturnog kapitala uz ekonomski i simbolički kapital.

Ukratko, čak i ako oni s manje društvenog kapitala uspiju doći na sveučilišta, oni ostaju, u cjelini, autsajderi, isključeni iz dominantnog habitusa. Stoga je logično da čak i zahtjevi za besplatnim pristupom visokom obrazovanju nose u sebi rizik da budu regresivni u onoj mjeri u kojoj potlačene skupine plaćaju poreze kako bi osigurale nastavak višeg statusa i prihoda dominantnih skupina. “Akademska sloboda” ovdje lako može postati samo još jedan simbolički arbitar koji učvršćuje granice buržoaske građanske sfere kojoj oni za koje se smatra da im nedostaje “civiliziranosti” nikada ne mogu istinski pripadati. Kako nas podsjeća Steven Salaita, predavač u trajnom zvanju otpušten sa Sveučilišta Illinois u Urbana-Champaignu u kolovozu 2014. godine zbog tweetova koji su ocijenjeni “neciviliziranima” tijekom jednog prijašnjeg vojnog napada Izraela na Gazu, “nije samo da je optužba za necivilizirano ponašanje češće usmjerena na tijela nebijelih osoba, imigrante, *queer* osobe... ta su tijela *uvijek već* sumnjiva” (Le Espiritu i Puar 2015: 64).

Transnacionalne solidarnosti, pobunjeni studenti i utopijski eksperimenti

Prava globalna perspektiva istražila bi promjene značenja “akademske slobode” u kontekstu borbi za nacionalno oslobođenje i suverenitet u novonastalim dekolonijalnim državama, kao i odnos između tih nacionalnih borbi i transnacionalnijih oblika solidarnosti. U pogledu potonjeg izuzetno je važno ponovno razmotriti programe studentske i intelektualne razmjene između Jugoslavije i Globalnog juga unutar Pokreta nesvrstanih (usp. Dugonjic-Rodwin i Mladenović 2023), pogotovo jer se čini da su ti programi eksplicitno zaboravljeni u postjugoslavenskom prostoru u korist ekskluzivnog i izrazito uskog fokusa na Europu.

Što se tiče prve točke, Mariya Ivancheva nedavno je analizirala središnju važnost koncepta akademske slobode u borbama za nacionalno oslobođenje i protiv autoritarnih diktatura, uz napomenu kako individualističke, nasuprot kolektivnijim idejama akademske slobode, povezane s idealima “slobode govora”, mogu podržati konzervativne snage “kada brane pravo mizoginih, rasističkih i drugih kontroverznih stavova na platformu na sveučilišnim kampusima” (2023: 52). U svojoj studiji slučaja Venezuele, kada je Chávezova vlada nastojala koristiti sveučilišta za promicanje šire društvene pravde, Ivancheva pokazuje kako su “protivnici iskoristili akademsku autonomiju da bi spriječili dubinsku strukturnu reformu koja bi omogućila sveučilištima da služe javnosti” (ibid.: 53).

Napokon, ako se, kao što sugeriraju Božić-Vrbančić i Oroz, “akademska sloboda uvijek odnosi na kolektivna prava koja se odobravaju znanstvenicima”, tada bi transformativniji pristup proširio ta prava na studente i druge. Način na koji su studentske pobune i prosvjedi produbili značenje “akademske slobode”, osobito kada su prelazili granice zahtjeva za većim sudjelovanjem studenata u upravljanju sveučilištima prema širim pitanjima društvene pravde i društvene uloge sveučilišta, važna je tema koja zaslužuje mnogo veću raspravu.

U mnogim se aspektima pozitivno nasljeđe blokade, koja je započela na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u Hrvatskoj 2009. godine,¹⁵ a brzo se proširila diljem regije, može pronaći u društvenim pokretima i političkim platformama posvećenima izravnoj demokraciji te u rastu i jačanju kritičkih studijskih programa *izvan* formalnog sveučilišta (ženski studiji, radnički studiji, mirovni studiji, *queer* studiji, programi iz političke ekologije i slično). Manje sam uvjeren da je došlo do značajnih promjena u instituciji obilježenoj klijentelizmom i čudnom dinamikom konkurencije i suradnje između neoliberala i neokonzervativaca, gdje marksistički, feministički, *queer* i dekolonijalni znanstvenici strahuju za svoje pozicije ili, u nekim slučajevima, reproduciraju najgore vrste elitizma unutar vlastitih sfera utjecaja, uključujući odnose sa studentima.

U traženju drukčijih načina djelovanja unutar sveučilišta (Wright et al. 2019) trebamo ponovno razmotriti ideje o “pluriverzitetu” (Boidin, Cohen i Grosfoguel 2012), o “kritičkoj pedagogiji” (Freire 1970) te o već postojećim alternativama kao

15 http://factum.com.hr/hr/filmovi_i_autori/svi_filmovi/blokada (pristup 4. 10. 2024.).

što je sveučilište unutar kolektivnog eksperimenta Mondragon u Španjolskoj. To bi nam omogućilo da na nove načine postavimo “pitanja o sudjelovanju, oblicima moći, odnosima i pripadnosti” (Clarke et al. 2015: 212) koja idu dalje od liberalnih zahtjeva za “akademsom slobodom”.

Duško Petrović

Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Antinomija akademske autonomije

Uvod

U ovom prilogu¹⁶ raspravi o akademskim slobodama nastojat ću ukratko prikazati kako se u postrevolucionarnom demokratskom političkom društvu¹⁷ autonomiju akademije nije moglo isključivo definirati kao autonomiju, nego kao paradoks ili antinomiju akademske autonomije. Pod antinomijom akademske slobode podrazumijevam situaciju u kojoj je heteronoman odnos akademskih zajednica prema političkom društvu pozitivan uvjet za razvoj njihove slobode, odnosno autonomije. Pozitivan utjecaj heteronomije na razvoj autonomije postoji jer se izvor slobode u demokratskom društvu ne može jednostavno pronaći u nekakvom, o društvu neovisnom principu, nego on mora biti imanentan političkom društvu, tj. djelovati i postojati u društvenom tkivu. Naime, moderna je demokracija poredak koji se temelji na političkoj podjeli koja je imanentna društvu, a ne na neutralnom principu ili konceptu zajedničkog dobra koje bi moglo biti objektom spoznaje (Lefort 2001: 254). To je poredak u kojem, budući da se temelji na “bestemeljnoj” političkoj podjeli, ne postoji djelatna, direktan spoj između vlasti, zakona i znanja. Stoga se osnova demokratskog poretka ne može pronaći u bezuvjetnom nadsvjetovnom, “izvanjskom” temelju – transcendentnom Drugom – ni u “unutarnjem”, znanju o društvenoj biti, supstanci – Jednom – nego u djelatnoj, političkoj podjeli i političkom (ibid.: 258). U modernom demokratskom poretku politika je, stoga, autonomna i dominantna dimenzija kolektivnog života. U takvom političkom društvu, s obzirom na to da je političko dominantna dimenzija društvenog života, izvor akademskih sloboda i autonomije sveučilišta nije se mogao pronaći u nekakvom izvandruštvenom i izvan-

¹⁶ Članak je koncipiran kao komentar na početni tekst Rasprave o akademskim slobodama, autora Senke Božić-Vrbančić i Tomislava Oroza. U radu se stoga kritički propituju neke teme i autori koje su Božić-Vrbančić i Oroz prezentirali u početnom tekstu.

¹⁷ Pod modernom demokracijom ovdje se misli na tip *političkog društva* nastalog krajem 18. stoljeća u revolucijama u Americi i Francuskoj. Važno je napomenuti da pojam političkog društva označava opći način života neke zajednice, a ne samo tip političkog sistema. Odnosno, pojam političkog društva referira se na totalitet odnosa koji ljudi ostvaruju međusobno i s najšire shvaćenom okolinom – prirodom, svijetom (Lefort 2000: 148).

političkom principu – razumu, znanju,¹⁸ zakonu, Bogu, Ideji – a nije se mogao ni, kao npr. u misaonoj tradiciji liberalizma, jednostrano definirati kao sloboda od, sloboda od društvenih uvjeta i političkih zahtjeva. Također, budući da je riječ o društvu bez krajnjeg temelja, izvor akademske slobode nije se mogao pronaći ni u konceptu društvenog dobra koje bi bilo objektom spoznaje,¹⁹ nego se izvor akademske autonomije morao moći usidriti u demokratskoj političkoj podjeli i različitim političko-ideološkim zahtjevima, ali i uvjetima koje je društvo izravno i neizravno postavljalo akademskim zajednicama. Ova tvrdnja suprotna je mišljenju koje se često može pronaći u literaturi koja se bavi akademskom autonomijom, u kojem se tvrdi da opstanak demokratskog poretka izravno ili neizravno ovisi o akademskim slobodama.²⁰ Za razliku od takvog mišljenja, ovdje ću zastupati tvrdnju da akademska sloboda ovisi o djelatnom životu demokratskog političkog društva.

Također ću u nastavku prikazati kako je antinomijska struktura akademske autonomije omogućila stvaranje intervala između znanja i moći odmičući potragu za znanjem od sfere vlasti te kako je stvorila uvjete za stvaranje akademske slobode onkraj nihilizma i logike nadmoći koja je inherentna normativnim praksama i teorijama autonomije.

Akademsku slobodu, stoga, treba razumjeti kao paradoks autonomije akademskih institucija i sveučilišta s kojim se već susreo Humboldt pri teorijskoj eksplikaciji i praktičnoj implementaciji svoje reforme obrazovnog sistema.²¹ Tijekom moderne povijesti paradoks je najčešće bivao vidljiv u slučajevima kada je akademska sloboda bila ugrožena i kada su oni koji su stali u obranu autonomije nastojali pronaći valjane filozofske i ideološke argumente za njezin daljnji opstanak. Najčešće, dakle, u obliku negacije, kada je sloboda odsutna i, shodno tome, ne kao trenutno stanje stvari, nego kao normativni ideal kojem se teži (Scott 2019: 5; Božić-Vrbančić i Oroz 2024: 4).

Za razliku od takvog pristupa, u kojem se polazi od autonomije i naglašava njezina ugroza, u ovom prilogu polazim od mišljenja da se, kada se tematizira akademska sloboda, mora govoriti o dvoglavoj cjelini, paradoksu, u kojem akademska sloboda ovisi o njezinu ograničenju koje je nametnuto “izvana”, od strane šire shvaćenog političkog društva.²² Preciznije rečeno, u ovom prilogu zastupam mišljenje da se pojava i opstanak akademske slobode može razumjeti samo ako se u mislima obuhvati cjelina paradoksa – antinomija autonomije akademije – jer je riječ o plodnoj antinomiji u kojoj akademska sloboda ovisi o, uvjetno rečeno, neslobodi, o društveno nametnutim uvjetima i zahtjevima.

18 Između ostalog ovdje se misli na znanstvene i disciplinarnе kompetencije koje mogu biti izvorom autoriteta.

19 Tako npr. Joan Scott tvrdi da se borba za akademske slobode ne može voditi samo na temelju ideje slobode nego se mora temeljiti i na konceptu zajedničkog dobra (Scott 2019: 15). Tkd. vidi Božić-Vrbančić i Oroz 2024. Za razliku od takvog mišljenja, tvrdim da je izvor akademskih sloboda u nedostatku osnovnog koncepta zajedničkog dobra.

20 Stav da demokratski poredak ovisi o akademskim slobodama može se, na primjer, pronaći kod Scott (2019: 15). Tkd. vidi Božić-Vrbančić i Oroz 2024.

21 Središnji filozofski problem za Humboldta bio je kako pronaći filozofsko rješenje paradoksa po kojem je za obrazovanje (njem. *Bildung*) slobodne individue potrebna zajednica koja nije pod kontrolom autoritarne, administrativne države. On tu slobodnu zajednicu naziva nacijom (Sorkin 1983).

22 Važno je napomenuti da se pod pojmom političko društvo ne misli na državu i vlast, nego na demokratsko društvo koje je bi zbog svojih revolucionarnih korijena trebalo biti autonomno i nadmoćno državi.

Koncizno izrečen paradoks sastoji se u sljedećem – demokratsko političko društvo neizravno zahtijeva da mu akademske institucije i udruženja na razne načine služe, ali tako da budu neovisni i slobodni od tog samog društva, odnosno od vanjskih, društvom nametnutih, pritisaka i svrha. Drugim riječima, akademija mora biti podvrgnuta zahtjevima političkog društva, ispunjavajući svoju društvenu misiju, dok istovremeno mora zadržati vlastitu autonomiju i slobodu u mišljenju i djelovanju. Biti slobodan od društva, a neizravno doprinostiti njegovu razvoju i dobrobiti – to je bila dobitna formula za moderne akademske institucije koja je istovremeno osiguravala autonomiju i društveni napredak. Stoga, iako se na prvi pogled može činiti da podvrgavanje društvenim zahtjevima mora dokinuti autonomiju jer ukazuje na stvarnu ovisnost akademije o vanjskim zahtjevima i utjecajima, odnosno njegovu heteronomiju, smatram da tek u plodnom isprepletanju heteronomije i autonomije²³ sloboda akademije može biti osigurana. I sve dok je paradoks djelatan i živ, i dok postoji djelatan identitet antinomijskih određenja, akademija može uživati svoju punu slobodu.²⁴

Tvrđnja da se autonomija akademije može održati ako je isprepletana s heteronomijom, odnosno heteronomnim tipom odnosa s društvom, na prvi se pogled može činiti krajnje neobičnom no pomnije ispitivanje otkrit će drukčiju sliku. Naime, filozofski gledano politička i moralna autonomija podrazumijevaju da određeni individualni ili kolektivni subjekt ima mogućnost da donese bezuvjetnu odluku i bude isključivi pokretač djelovanja koje se ne može eksplicirati i razjasniti polazeći od nekakvih prethodnih uvjeta – te da na taj način izvrši slobodan etički i politički čin. Istovremeno, kako bi se izbjegla potpuna arbitrarnost i bezakonje, djelovanje se mora moći eksplicirati općim pravilima. Slobodan čin, dakle, mora biti istovremeno i razjašnjiv i nerazjašnjiv – iniciran nečim što sam subjekt sebi može i ne može u potpunosti razjasniti objektivnim razlozima i pravilima. To opet podrazumijeva da subjekt, u svom djelovanju, može i ne može poći isključivo sam od sebe – vlastite svijesti kojom zahvaća objekte i odnose, odnosno od vlastite, na takav način definirane, autonomije u kojoj subjekt svijješću zahvaća objekte zadržavajući instrumentalan odnos prema njima.²⁵ Stoga subjekt, osim pravilima koja može sebi razjasniti, mora ujedno biti vođen nekakvim nerazjašnjivim, a samim tim i indirektnim utjecajem²⁶

23 Isprepletenost autonomije i heteronomije, aktivnog i pasivnog modusa postojanja osnovna je karakteristika demokratskog političkog društva koje je istovremeno oboje – i subjekt i objekt, videće i vidljivo, osjećajuće i osjećano. Važno je napomenuti da je ono istovremeno oboje, ali bez identiteta oba pola. Takvo društvo, stoga, ne može nikada biti potpuno transparentno samo sebi. Ono je samo sebi enigma. Filozofski izraz za ovakav način društvene egzistencije i postojanja ponudio je Maurice Merleau-Ponty nazvavši ga mesom (engl. *flesh*) (2012).

24 Ako navedeni paradoks izrazim prostornim metaforama, onda se može reći da akademske institucije moraju istovremeno biti "unutar" i "izvan" društva. Tako se, na primjer, u modernoj sveučilišnoj praksi paradoks konkretno ogleda u činjenici da sveučilište dobiva društveni legitimitet i izvore financiranja od vanjskih aktera – državne uprave, političkih subjekata i ekonomskih organizacija – e da bi u konačnici bilo slobodno od njih kako bi ih moglo kritički evaluirati "izvana".

25 Izvor svake objektivnosti, pa i one znanstvene je, paradoksalno, u onome što spoznajni subjekt samome sebi ne može razjasniti uzrocima i razlozima – u onome što se ne može definirati odnosom spoznajni subjekt – objekt spoznaje.

26 Indirektni utjecaj ne može se neposredno pretvoriti u moralni imperativ, niti direktno spoznati ni prepoznati, nego ga je potrebno iskusiti na fenomenološkoj razini. Stoga ga je "unutar" društva moguće uvijek nanovo iskusi-

koji se ne može objasniti objektivnim razlozima, uzročno-posljedičnom vezom ili nekim znanjem. Ako ne može biti vođen isključivo objektivnim pravilima, onda mora biti pod utjecajem drugih subjekata, odnosno mora biti pod indirektnim utjecajem drugog subjekta. Stoga, ako govorimo o autonomiji sveučilišnih i znanstvenih zajednica, one da bi bile autonomne, osim samoregulacije vođene vlastitim disciplinarnim i grupnim pravilima,²⁷ moraju biti vođene indirektnim utjecajem drugog subjekta. U modernom postrevolucionarnom kontekstu taj drugi subjekt nije religijska zajednica ni političko-teološki poredak, nego moderno političko društvo – enigmatični demokratski subjekt bez određene supstance.²⁸

Utjecaj antinomije autonomije na odnos znanje-moć

Dosadašnja analiza pokazala je da dok god moderno političko društvo efektivno funkcionira kao demokratski subjekt bez supstance autonomija sveučilišta ne mora svoj legitimitet crpiti iz nekakvog naddruštvenog i nadsvjetoavnog principa, disciplinarnog autoriteta ili iz supstancijalne ideje zajedničkog dobra, nego iz antinomije autonomije pri čemu je akademska zajednica uvijek potencijalno rascijepljena dvosmislenim, enigmatičkim društvenim zahtjevima.

Opisana rascijepjenost akademske zajednice enigmatičkim društvenim zahtjevima izuzetno je važna za formiranje i održavanje razlike, tj. neidentiteta između znanstvenog znanja i moći shvaćene kao moć nad nekim ili nečim. Jer enigmatički karakter društvenih zahtjeva otvara mogućnost za “problematiziranje”, odnosno mogućnost za postavljanje, a ne samo rješavanje spoznajnih i praktičnih problema. U akademskoj zajednici u kojoj postoji djelatna mogućnost za problematizaciju, a ne isključivo za pronalaženje rješenja za već definirane društvene probleme, postoji potencijal za odvajanje znanja od moći definirane kao moć nad nekim ili nečim. Naime, mogućnost za stvaranje problemskih područja ima potencijal za rastakanje već ustanovljenih spoznajnih područja u kojima su subjekti putem spoznaje već ostvarili vlast nad određenim objektima. Mogućnost problematizacije, stoga, podriiva vlast spoznajnih subjekata, ali i svaku potencijalnu instrumentalizaciju znanja koja se temelji na njihovoj vlasti.²⁹ Budući da je u srcu demokratskog društva djelatna Razlika koja uvjetuje dvosmislenost i enigmatički karakter društvenih zahtjeva, oni potencijalno

ti, osjetiti i opipati. Zbog presudne važnosti estetskog iskustva za funkcioniranje demokratskog političkog poretka Martin Plot je suvremeni demokratski poredak nazvao estetsko-političkim režimom (2013).

²⁷ Akademske zajednice isključivo vođene svojim disciplinarnim pravilima posjeduju autoritet znanja i discipline u odnosu na druge društvene aktere.

²⁸ Ovisnost sveučilišta o zahtjevima društva, njegova društvom inducirana heteronomija, paradoksalno doprinosi sveučilišnoj autonomiji. Kako bih dodatno razjasnio ovaj paradoksalan odnos dovoljno je zamisliti situaciju u kojoj sveučilište kao zajednica koja proizvodi znanje postaje posve autonomna u svojoj funkciji i ciljevima koje si postavlja. Takva zajednica bi se u određivanju ciljeva djelovanja usmjerenih k sticanju znanja koristila isključivo znanjem. Autopoetički odnos u kojem isključivo znanje proizvodi znanje ubrzo bi se pretvorio u dominantno instrumentalan odnos prema samoj sebi i okolini. Potraga za znanjem izgubila bi mogućnost postavljanja problema te bi se pretvorila u potragu za instrumentalnim rješenjima već postavljenih problema, u suvremeni solucionizam (Morozov 2013). Na taj bi način traganje za znanjem izgubilo kritičku i skeptičku dimenziju.

²⁹ Također, jako je važno istaknuti da otvaranje problemskih područja omogućava analitički pristup strukturalnoj razini stvarnosti.

podrivaju svaku instrumentalizaciju i podvrgavanje znanja nečijoj vlasti, pa i vlasti same znanstvene zajednice. Gašenje djelatne podjele u srcu demokratskog društva otvara vrata instrumentalizaciji znanja za različite ciljeve, a znanost svodi na djelatnost koja uglavnom pronalazi rješenja za već postavljene probleme.

Može se još dodati da iz svega navedenog slijedi još jedna važna posljedica rascijepjenosti akademske zajednice enigmatskim društvenim zahtjevima. Naime, rascijepjenost akademske zajednice pozitivan je uvjet za demokratizaciju znanstvene zajednice i otvaranje prostora za njezinu autonomiju i opiranje nedvosmislenoj ideologizaciji, kao i izravnim zahtjevima za ekonomskim i političkim ciljevima. Stoga, dok god su znanstvene zajednice rascijepjene društvenim zahtjevima, znanje koje se proizvodi u tim zajednicama ne mora nužno imati direktan odnos prema društvenoj moći, pa posljedično i prema društvenim mnijenjima i različitim koncepcijama društvenog dobra. Drugim riječima, opisana heteronomija sveučilišta u odnosu na društvene zahtjeve osigurava interval, razliku između znanja i moći, ujedno osiguravajući autonomiju znanstvene zajednice.

Važno je još napomenuti da iako enigmatski zahtjevi koji dolaze od društva podrivaju identitet znanstvenih zajednica “iznutra”, oni se doživljavaju kao nešto što znanstvenoj zajednici dolazi, uvjetno rečeno, izvana, i kao nešto što se, u konačnici, može u duhu objektivnog, znanstvenog istraživanja propitivati.

Stoga, dok god se društveni zahtjevi sveučilišnim i znanstvenim zajednicama imperativno nameću, uvjetno rečeno, “izvana” – znanje koje se na takav način proizvodi zadržava indirektan odnos prema društvenom dobru i moći.

Društvena implementacija tako proizvedenog znanja ovisit će o kontingentnim odnosima moći – tj. o politici. U tom pogledu, uvijek živo političko nadmetanje uvjetuje primjenu znanja, a sveučilišna i znanstvena zajednica nije potpuno odgovorna za to kako će se znanje koje je generirala u konačnici primijeniti. Izuzeće od krajnje političke odluke i odgovornosti omogućuje znanstvenim zajednicama proizvođenje neortodoksnih, “skandaloznih”, transgresivnih, nezdravorazumskih znanja koja mogu podrivati javni sud ukusa i prevladavajući moral.³⁰ Nastojanje da se, na primjer, u duhu društvene reforme znanstveno znanje direktno primijeni osuđuje politiku na tehnokraciju, a znanje identificira s trenutnim odnosima moći oduzimajući mu njegovu kritičku funkciju propitivanja društvenog zdravog razuma.

Također, transgresivni potencijal znanstvenog znanja vodi u srce antinomije autonomije jer pokazuje da znanstveno znanje, ustvari, parazitira na društvenim mnijenjima. Bez mnijenja nema ni znanja, a bez njihova međusobnog konflikta i međuovisnosti nema ni kritike ni transgresije uvriježenih mišljenja.

³⁰ Izuzeće od političke i moralne odgovornosti analogno je političkom izuzeću koje se pojavljuje u izvanrednom stanju kada dolazi do privremene suspenzije pravnog poretka. Stoga, potencijalno podvrgavanje politike znanju i ideja da se posredstvom znanstvenog aparata izravno oblikuje politika, otvaraju prostor za normalizaciju i trajnu prisutnost političkog izvanrednog stanja. Normalizacija izvanrednog stanja osnovna je značajka totalitarnih političkih režima. Stoga treba oprezno pristupiti svim zahtjevima da znanstvenici moraju koristeći znanstvene uvide izravno kreirati i implementirati određene politike. Važno je napomenuti da izravna vladavina znanstvenika i eksperata nije u duhu demokratskog političkog poretka, koji se temelji na ideji da su svi jednako sposobni za vladavinu. Izravna vladavina eksperata je ustvari jedan oblik starateljske vlasti (engl. *guardianship*) (Dahl 1999).

Navedeni konflikt između sustavnog i kritički usmjerenog znanja i društvenih mnijenja navodi na ključno pitanje koje se nalazi u srcu paradoksa. Naime, slobodna potraga za idejama podrazumijeva mogućnost radikalne kritike i skepticizma u odnosu na zatečena znanstvena i društvena vjerovanja i mnijenja kao i artikuliranje novih ideja koje mogu biti u konfliktu s uvriježenim društvenim konvencijama, mnijenjima i uvjerenjima. Kritika i skepticizam, stoga, podrazumijevaju negaciju trenutnih mnijenja i proizvodnju ideja koje ugrožavaju opći ukus javnosti. Gledano hipotetski, stoga, ništa ne sprečava da se žaoka skepticizma ne okrene protiv javnog vjerovanja u društvenu misiju akademskih institucija i da sruši društveni sporazum na kojem počiva autonomija.

Nihilizam: autonomija kao regulativni ideal

Tijekom modernog razvoja akademskih institucija smrtonosna žaoka skepticizma mogla je, naoko, biti "primirena" idealnom mjerom i jednom od kategorija vremena – budućnoću. Naime, proizvodnja znanja može se koncipirati kao proces usmjeren k budućem stanju tijekom kojeg sadašnja mnijenja i znanja trebaju biti prevladana. U ovom slučaju pri proizvodnji znanja potencijalno razarajuća negacija trenutnih mnijenja može biti zaobiđena regulativnim idealom i javnom vjerom u buduću, neodređenu, ali veće dobro – i u društveni i ljudski napredak koji bi u tom slučaju bio neizravna posljedica potrage za istinom. Stoga, potraga za znanjem i dobrom može preći u sferu nečega čemu se teži, nečega što se tek treba doseći – u sferu regulativnih ideala i onoga što bi trebalo biti, a ne onoga što jest. Iz te perspektive akademsku autonomiju možemo razumjeti kao oblik etičke prakse (Scott 2019) – u kojoj je društvena misija sveučilišta, potraga za znanjem koje će, možda, doprinijeti budućem dobru, neodvojiva od ideala autonomije.³¹ U ovom slučaju regulativni ideal osigurava nužan interval, odmak od trenutnih društvenih mnijenja i odnosa moći te na taj način osigurava autonomiju znanja i pruža utočište od razarajućeg nihilizma. Pozivanje na regulativni ideal također osigurava univerzalnost i odmak od svake trenutne povijesne i društvene konstelacije te iako se artikulira kao povijesna kategorija ipak posjeduje nadpovijesnu dimenziju koja se uvijek nanovo reartikulira u specifičnom, povijesnom kontekstu (ibid.: 17). Na taj se način ideal definira kao bezuvjetni, konstitutivni princip koji, u formi onoga kao da i trebanja, stoji "izvan" društvenih odnosa i povijesnog konteksta te koji kao takav pruža osnovu za kritiku društvene moći.

Važno je napomenuti da navedena normativna teorija autonomije sveučilišta po svojim značajkama pripada ideologiji liberalizma³² i da je kao takva podložna kritici s lijevih političkih pozicija koje naglašavaju utjecaj materijalnih društvenih uvjeta

31 Jedan način da se paradoks autonomije sveučilišta teorijski eksplicira jest da se paradoks definira kao nerješivi sukob između proklamiranih "ideala" sveučilišne autonomije i stvarne prakse. Odnosno, regulativnog ideala samoupravne i samoregulirajuće sveučilišne zajednice koji je u stalnoj napetosti s administrativnom i institucionalnom stvarnošću koja je izravno ovisna o društvenim uvjetima i povijesnom kontekstu – društvenim mnijenjima, interesima i raznim oblicima društvene i političke moći (Scott 2019).

32 Sustavne uvide u prožimanje svih oblika djelovanja i egzistencije etikom kao osnovnom značajkom liberalizma pružio je prije stotinu godina Karl Mannheim (1978).

na proizvodnju znanja, kao i s desnih pozicija koje ističu nedostatan vrednovanje specifičnih kulturnih vrijednosti i tradicije. Ostavljajući po strani ideološki motiviranu kritiku liberalnog teorijskog normativizma, može se uputiti i jedan filozofski intoniran upit: je li potraga za znanjem regulirana idealima lišena moći i pruža li utočište od nihilizma? Odgovor motiviran Nietzscheovim uvidima (2004) kratko bi utvrdio: ne.

Naime, moderni moral strukturiran regulativnim, kantovskim Idejama, temelji se na trebanju, budućem stanju, onome kako bi nešto trebalo biti, a ne onom što je bilo i što jest. U tom obliku moral je forma ovladavanja stanjima i stvarima jer generira aktivnost i potencijal za usmjeravanje događaja.³³

Akademski sloboda isključivo definirana kao etička praksa regulirana idealima ustvari je oblik vlasti nad ljudima i stvarima – izraz nihilističke volje za moći. Tako definirana sloboda afirmira aktivnu dimenziju djelovanja zanemarujući pasivnu, heteronomnu komponentu inherentnu etičkom i političkom djelovanju u demokratskom društvu. Ona je stoga potencijalno antidemokratska te je izraz političke nadmoći određenih društvenih grupa. Iz navedenih razloga autonomiju akademije bolje je pojmiti kao supostojanje heteronomije i autonomije, dakle kao antinomiju, a ne isključivo kao etičku praksu reguliranu idealima.

Ines Prica

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Od uhljeba do uljeza

Uhljeb je osoba koja prima plaću iz državnog proračuna za rad koji ne rezultira stvaranjem dodatne vrijednosti u smislu proizvodnje dobara ili pružanja usluga koji korisnicima istih povećava kvalitetu života.

(Riječnik neologizama, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu)

Prije svega, pozdravljam napor uredništva *Etnološke tribine* da složenu problematiku svrhovitosti i društvenog položaja akademskog sustava, koja je već djelomično podvrgnuta analizi u našoj znanstvenoj zajednici, aktualizira u svjetlu još složenijih i sve neugodnijih pitanja koja je odonda nametnulo postpandemijsko i višestruko ratno stanje svijeta.

Od velike je važnosti za raspravu da je postavljena na tako sugestivnim smjernicama uvodnog teksta, a koji nas uvlači i u strukturalne razloge narušavanja akademske autonomije kojima svjedočimo. Iako i eksplicitno poziva na dijalog, pitajući se “što nam je činiti” na samome svom kraju, ovoj se energično zaokruženoj studiji na planu argumentacijske domišljatosti, teorijske domišljenosti i bibliografske informiranosti,

33 Nad onim što naprosto samo jest i što je bilo ljudi nemaju vlast ni kontrolu.

realno i ne bi dalo išta dodati do li ju jednostavno supotpisati. Ako negdje ostavlja prostor za *odmetnute poglede* na čije se emancipatorske potencijale i sama oslanja, onda se on nalazi upravo u snažnom kognitivnom i emocionalnom prepoznavanju koje nudi u nizu svojih konstatacija, otvarajući se tako pojedinačnim iskustvima i mogućim konstruktivnim intervencijama u svoj sadržaj. Ovu moju valja shvatiti kao pokušaj doprinosa iznesenim tezama putem njihove snažnije domestifikacije, svojevrsnog *prizemljenja* u specifičnostima domaćeg konteksta.

To je uostalom posve na tragu odluke pokretačkog narativa da posegne za širim i naizgled nepodudarnim registrom određenja nego što bi zahtijevao komentar njegova neposrednog povoda: jednog politički simptomatičnog slučaja otvorene cenzure i grubog sankcioniranja akademske slobode govora. Ovim se i sličnim ekscesima, naime, samo konačno objavljuje iluzija neoliberalnog akademskog sustava da jamstvom “stalnog rasta akademskog proizvoda” može zauvijek osigurati stabilnost i neovisnost svog društvenog položaja. Jer stečevine svoje autonomije sada i vlastoručno izručuje restrikcijama, uključujući i zalaganje za temeljne humanističke vrijednosti na kojima počiva kada se ono procijeni kao “kontroverzno”, i to na mig politike koja izvodi paradoksalnu instrumentalizaciju ucijenjenosti vlastitom poviješću.

Kao članovima akademske zajednice koja se uglavnom radije miri s prigovorima o komformističkim motivima svoje socijalne pasivnosti nego s rizikom potencijalno transgresivnih istupa, ponajprije bi nam ipak valjalo govoriti o onim normaliziranim strategijama kojima se sustavno obeshrabruje i unaprijed “presreće” posezanje za pravom slobode govora. A one se daju prepoznati u režimu rastućih i sve teže ostvarivih kriterija valorizacije koje akademski sustav postavlja kao uvjet reprodukcije svojih subjekata izlažući ih ranjivosti i postupno ih “lišavajući života vrijednog življenja”, kako glasi jedna od mnogih deskripcija stanja prekarnosti.

U nas je pak, kako je poznato, uvođenje ovakvog modela teklo postupno i paralelno s održanjem akademskog sustava unutar državno financiranog *javnog sektora*. Prelazak na *konkurentne oblike poslovanja i upravljanja ljudskim resursima*, da se izrazimo u adekvatnoj terminologiji, velikim se dijelom iscrpljivao na planu birokracije, umnažanja propisa i redovitog ažuriranja razne dokumentacije, napose stalnog preformuliranja njezina sadržaja u “datom diskursu”. Baratanje sada nužnim kategorijama, poput *strategije, misije i vizije*, čija se razlučivost i standardizacija temeljila gotovo isključivo na usvajanju specifičnih jezičnih kompetencija, mahom je preuzimano iz naprednih vještina tada uspješnog poslovanja nevladinog sektora. Prevedeni u dokumente javno financiranih institucija, ovi koncepti su u pretrpjeli mnoge površne, ali *efektne* intervencije u svrhu dokazivanja njihove održivosti i usklađenosti s postavljenim prioritetom *strateških nacionalnih interesa*. U međuvremenu uvedeni sustav projektifikacije, koji se postavlja kao paralelni i donekle kontrolni mehanizam transformacije postojeće organizacije djelatnosti, također se velikim dijelom održava na istom principu “imitativne magije”, prividu konkurentnosti temeljenom na alokaciji državnih sredstava u tijela nezavisnih agencija, zaklada i centara izvrsnosti. Sve u svemu, uz ovako hibridne modele i oklijevajuće signale spremnosti na tržišno poslovanje, akademskom sustavu se ne uspijeva otarasiti javnosektorske percepcije *uhljebništva*.

Kao već epski motiv njime trajno ometenog hrvatskog tranzicijskog narativa, to je mjesto na kojem se, u spremnosti na političke usluge i ustupke, i u kulisama glumljenog rada i izmišljenih rezultata parazitira na budžetu koji pune poduzetničke inicijative *realnog sektora*.

Najbliže ovoj karakterizaciji približile su se djelatnosti u polju humanističkih znanosti, kojima su promjene u shvaćanju *korisnosti znanja* i najmanje išle na ruku. Na tragu konjunktura strateških interesa njihove su misije, prvobitno prilagođene vizijama nacionalnog i kulturnog identiteta, naposljetku skončale u favoriziranim direktivama *suradnje s gospodarstvom*, čineći ih trajno uskraćenima zbog loše iskazivosti, sumnjive primjenjivosti, pa i stanovite redundantnosti, da ne kažemo "izlišnosti" rezultata.

S druge strane, i istini za volju, sigurnost radnog mjesta s perspektivom umirovljenja, uz poštivanje zasad dosegljivih kriterija napredovanja, ipak predstavlja radno i egzistencijalno ozračje još uvijek daleko od mračnih perspektiva svjetskog prekarizata. Po pitanju slobode govora, štice najvišim ingerencijama Ustava RH i Zakonom o visokom obrazovanju, moglo bi se doduše govoriti o nekim tendencijama njezina pravnog "uokvirivanja", posebno u člancima novouspostavljenih *stegovnih pravilnika*, no ondje joj se granica određuje ipak (i zasad) problematično dokazivim aktom "narušavanja ugleda institucije".

Ako se u svemu ovome može govoriti o latentnim uzrocima ustezanja od konzumacije ovog prava, onda se oni možda nalaze upravo u uvjetima ovako "izmiksanih" vrijednosti, koji se izdašno nude i onim oblicima participacije kojima se, na naše oči, političkim smicalicama, nepotizmom, plagiranjem i akademskim nepoštenjem, "zamračivanjem" javnih sredstava, pa i bespravnim gradnjama vikendica, urušava ugled naših akademskih institucija, uključujući i onu *najprestižniju*. To je ta domaća i *domaćinska* varijanta "prekarnosti", kao mjesta trijaže savjesti i koruptivnih kapaciteta pojedinaca, koja većinu od nas šutke ostavlja pred izborima unaprijed zaprljanim i zapriječenima od *slobode izražavanja*, rastrzane između odgovornosti prema bližnjima i dalekima, uz dodatno opterećenje navodno nezasluženom privilegiranosti na kojem strateški inzistira socijalno okruženje.

No to su i okolnosti koje rađaju i neke nove, sekundarno uvjetovane oblike "metasolidarnosti", između ostalog obavezu razumijevanja i obazrivosti pri prosudbama tuđih izbora onda i kada svoje *pravo na šutnju* deriviraju iz nekog položaja ucjene. Umjesto da nas uvuku u moraliziranje, osude i međusobno nepovjerenje, devijacije sustava su mjesto zajedničke borbe za tu slobodu govora kojoj težimo, mjesto koje se nadaje kao njegov epifenomen i otklonjivi višak prikrivajući svoj strukturalni društveni karakter. Jer, ako u svemu ovome postoji "dobra vijest", onda je to horizont one slobode koja nastupa upravo lišavanjem lamentiranja nad gubitkom akademskih stečevina u presudnosti njihove filozofske načelnosti, institucionalne zajamčenosti, ali i porećenih uzora. Mogli bismo dapače, i bez suviše ironije, zaključiti da njihovo iščezavanje radi upravo u prilog reanimacije humanističkih vrijednosti koje su nekad postavljene, privodeći konstrukt *akademskog građanina* obitavanju u svijetu gdje se

prava za većinu ionako ostvaruju izvan datosti, uvijek nanovo, i u uvjetima njihova poricanja i gubitka.

Kao etnolozi smo najbliže toj razini, pogotovo mi smješteni na rubovima *carstava demokracije* na kojima su se amortizirali učinci njihovih direktiva, makar i skončavši u hibridnom kaosu lokalnog političkog folklor. Sada se uostalom ovo poprište iskustva svojim prostorom slobode predstavlja u svojevrsnoj inverziji spram dojučerašnjih uzora: cijena progovaranja protiv rata u Gazi postavljena je na kraju krajeva prvo pred vrata uglednih europskih institucija.

Istovremeno je u našim znanstvenim krugovima objavljen te sa dvjestotinjak potpisa ovjeren apel za “epistemičku pravdu palestinskog naroda” i nije nebitno da je u tom broju veliki dio predstavnica naše, etnološke, folklorističke i antropološke struke. Iskustva periferije su nas, između ostalog, podučila i ekonomiji borbe za profesionalnu odgovornost, ustrajanjem na angažiranom modernističkom nasljeđu domaće discipline, s brojnim epistemološkim upisima koje je ondje ostavila recepcija, pa nekad i zbunjujuće relativistički učinci antropološke teorije. Dotle su nam, iz istih akademskih institucija koje danas istjeruju svoje djelatnike zbog političkih krimena, stizale lekcije o pristranosti koja prijete našim uvidima s *mjesta kulture* obilježenog atavističkim impulsima etničkih podjela. Jedna od trajnih posljedica ove nelagode i tereta apriorne pristranosti je i inzistiranje na “epistemičkoj pristojnosti” društvene kritike koja se ograničava na *metenje ispred svog praga* i koja je, relativno funkcionalna u regionalnim okvirima, mogla proizvesti i paralizirajuće efekte na zauzimanje u problematici izvan ovog kućnog dometa.

Odonda su se, međutim, u lokalnu epistemologiju upravo naše, “beskorisne” i marginalne, struke upisali brojni naponi analitičkog pisanja o devijacijama, nepravdama i gubitnicima domaće restauracije kapitalizma, o izbjeglištvu, rodnoj i klasnoj neravnopravnosti, pa i o politizaciji i klerikalizaciji i akademskih institucija. No ovo posljednje je bila, dugotrajna i poražavajuća, ali ipak reakcija na povijesnu studentsku blokadu na domaćim sveučilištima.

Jedinstveno i globalno iskustvo pandemije i rast populističkih narativa koje je pokrenula možda su i najsnažnije uzdrmali temelje poimanja našeg predmeta i društvene uloge. Ipak, dok je s visokih akademskih instancija pristizao prijedlog ispravnog imenovanja stanja *velepošasti krunatog virusa*, u nama se dio odanosti razumijevanja kulturnih subjekata s *njihove točke gledišta* prelomio u odlučnom prilijeganju uz prosvjetiteljsko nasljeđe naše profesije. Odavde se od regresivnih i represivnih tendencija našeg aktualnog političkog konteksta danas brani i uvođenje rodni studija u sveučilišni kurikulum. A sutra će se već braniti nešto drugo.

Maree Pardy

**Sveučilište Deakin, Fakultet humanističkih i društvenih znanosti,
Melbourne, Australija**

AMBIJENTALNA VREMENA, akademska sloboda,
neoliberalna sveučilišta i genocid. Pogled odozdo (Australija)

*Freedom's just another word for nothing left to lose.*³⁴ (Kris Kristofferson)

*Can we grieve not for a person but for an institution?*³⁵ (Raewyn Connell)

*All of which raises questions of whether the university-as-such is beyond reform; if it should be abolished or perhaps more mercifully "hospiced" toward a timely and apposite death.*³⁶ (Sandy Grande 2018: 49)

Kao odgovor na važne provokacije koje su predstavili Senka Božić-Vrbančić i Tomislav Oroz, ovdje razmatram tri ključna aspekta akademske slobode. Prvo, evoluciju akademske slobode kroz vrijeme. Drugo, stanje akademske slobode na neoliberalnom sveučilištu, posebno u Australiji, za koju bi se moglo reći da je prihvatila neoliberalizam temeljitije i brže od drugih zemalja. Iskustvo Australije može nagovijestiti ono što čeka ostale regije koje još nisu prilagodile svoja sveučilišta tržištu. Treće, upotrebu i zloupotrebu akademske slobode u ovom vremenu genocida. Kako su akademska sloboda i neoliberalizam omogućili normalizaciju i obranu genocida?

Društvena atmosfera nesigurnosti i struktura osjećaja koju opisuju Božić-Vrbančić i Oroz doživljaj je koji svi dijelimo: teško ga je imenovati, baš kao i vrijeme u kojem se nalazimo. U kakvom vremenu živimo? U vremenu genocida, neoliberalnom vremenu, vremenu krize, polikrize, katastrofe? Vremenu ludila? Jesmo li na rubu, na groblju ili u hospiciju? Živimo u ambijentalnim vremenima; neizvjesnima, ali i okrutnima i nasilnima. Ruke posežu za grancicama u brutalnom moru naše sadašnjice. Akademska sloboda, demokracija, međunarodno pravo, javno dobro, dobro sveučilište: sve to pluta besciljno, beskorisno, nedovoljno je i nesposobno da nas spasi.

Za politiku ušutkivanja koja je zahvatila sveučilišta (i šire) nije potreban vladar. Pozicija odmetnika samoregulira se do nestanka, čak i više no što bismo mogli zamisliti. Želja je biti prepoznat bez zanimljivosti. Cilj je uglednost. No režimi ušutkivanja moćno discipliniraju, ponekad nonšalantno, ponekad osvetnički. Nevidljiva ruka tržišne učinkovitosti u ime akademske slobode upravlja onima koji govore mimo usklađenih stavova, a nasilna ih ruka nadzora cenzurira.

³⁴ Stih iz pjesme "Me and Bobby McGee", 1971. U hrvatskom prijevodu: "Sloboda je samo riječ za situaciju kada nemaš što za izgubiti".

³⁵ Iz teksta Raewyn Connell, <https://theconversation.com/remaking-universities-notes-from-the-sidelines-of-catastrophe-175920> (pristup listopad 2024.). U hrvatskom prijevodu: "Možemo li tugovati ne za osobom, već za institucijom?"

³⁶ U hrvatskom prijevodu: "Sve to otvara pitanje je li sveučilište kao takvo izvan dosega reformi; treba li ga ukinuti ili, možda milosrdnije, 'otpratiti' prema pravovremenoj i primjerenom smrti".

Što se može reći? Što je dopušteno? Akademska je sloboda nekoć podrazumijevala da znatiželja može postojati bez prepreka. Danas članovi akademske zajednice imaju slobodu biti kompetitivni, komercijalni i tržišno privlačni. Ili ušutkani zbog govora, podučavanja, istraživanja i suprotstavljanja genocidu. Judith Butler (2006) postavlja pitanje je li potraga za akademskom slobodom odvratanje od drugih sloboda, premještanje političke analize o propasti sveučilišta i snažnijem nametljivom utjecaju državnih i nedržavnih aktera. Gori li svijet dok raspravljamo o akademskoj slobodi?

Suvremena društvena atmosfera koja oblikuje sveučilišta i ideal akademske slobode ostaje pod utjecajem butlerovskih “odmetnutih gledišta”, o kojima su pisali Oroz i Božić-Vrbančić. Ta gledišta nastavljaju izazivati granice onoga što se može preispitivati i o čemu se može raspravljati, čak i dok se sve više guše, ignoriraju i osporavaju uz osvetničke mjere. Sve su snažniji pokušaji ušutkivanja akademskog zagovaranja Palestine prikazivanjem takvih gledišta kao prijetnje sigurnosti židovskih znanstvenika i studenata, no ta “odmetnuta gledišta” uzvraćaju istom snagom, dok australska sveučilišta nastoje demontirati akademsku slobodu kroz cionizam i za obranu cionizma (vidi Noam Peleg 2024). Zagovornici nastavljaju sa svojim nedopuštenim govorima u kojima navode Palestinu kao rasističku aparthejsku državu te ističu da su australska tržišna i neoliberalna sveučilišta suučesnici u njezinu razaranju.

Iz daljnjeg je teksta jasno da je akademska sloboda osmišljena u nekom drugom vremenu i za neko drugo vrijeme. U Australiji, u sadašnjem vremenu, oni koji je najčešće prizivaju, menadžeri i cionistički lobisti, općenito je smatraju neprikladnom za ovo vrijeme, ali je primjenjuju najdjelotvornije i najmoćnije kao mehanizam za ušutkivanje. Kad su sveučilišta barem retorički bila smatrana institucijama javne vrijednosti, a znanje koje su proizvodila javnim dobrom, potraga za znanjem smatrala se vrijednom i onom koja zaslužuje zaštitu od menadžera i vanjskih ometača. No, u vremenu akademskog kapitalizma i ambijentalnog genocida *uporaba*, a ne načelo akademske slobode, ima najveći učinak.

Evolucija akademske slobode

Kako je moguće da je akademska sloboda – skup načela koja su trebala osigurati intelektualni doprinos “napretku društva kroz kritičko promišljanje i znanost” (Russell 2002) – najuspješnije korištena upravo za gušenje ili zatiranje te slobode? Što se događa kada akademsku slobodu prisvoji desnica? Akademska sloboda nije bila zamišljena samo kao zaštita od uplitanja države ili vlade već i od nedržavnih aktera, uključujući zagovornike s desnice, medijske organizacije, korporacije i same akademske institucije (vidi Russell 2002; Tatour 2024).

Mnogi još uvijek pretpostavljaju da su sloboda za bavljenje akademskim istraživanjem, sudjelovanje u akademskim raspravama te podučavanje i govor bez odmazde ili administrativnih ograničenja temeljne karakteristike sveučilišta. Međutim, te su slobode povezane s pitanjima o svrsi sveučilišta. Koja je svrha sveučilišta, posebno u vremenu/ima u kojima se nalazimo?

Povijest sveučilišta u Australiji i drugdje ovisi o tome tko prepričava tu povijest, ali postoji konsenzus o tome da nikada nije postojalo “zlatno doba” sveučilišta ili akademske slobode. Napetost između moći sveučilišta i slobode pojedinaca uvijek je postojala. Sveučilište je istovremeno i uvjet koji omogućava slobodu istraživanja i rasprave te institucionalna prepreka toj slobodi (Fitzgerald 2016: 10). Upravo unutar te napetosti leži vrijednost akademske slobode.

Postoje i druge dvojnosti i kontradikcije povezane s akademskom slobodom. Butler (2017) ističe da je akademska sloboda i pravo i obveza. Pravo na istraživanje bez uplitanja viših instanci i obveza sudjelovanja u upravljanju kako bi se osiguralo da sveučilišta očuvaju to pravo na kritičko razmišljanje, čak i kad ono nije u skladu sa službenim stavovima države ili drugih vanjskih institucija. Ta se odgovornost temelji na shvaćanju sveučilišta ne samo kao javnog dobra već i za informirano javno mnijenje i sposobnost preispitivanja svega oko nas, uključujući i vladine politike.

Joan Scott (2019, 2024) pak ističe niz problematičnih dvojnosti povezanih s akademskom slobodom i općim dobrom. Ideja da sveučilišta i članovi akademske zajednice pridonose općem dobru podrazumijeva da znamo što to opće dobro jest. Ali ne može postojati jedno opće dobro kad postoji više javnosti. Štoviše, napetost između onoga što naziva *politikom* – sporova oko značenja moći gdje ishodi nisu unaprijed određeni – i *pristranosti* onih koji politiziraju s ciljem postizanja unaprijed određenih ishoda karakteristika je neoliberalnog sveučilišta. Pristrani unaprijed znaju koje neprijatelje žele poraziti (Scott 2024: 150).

Julia Schleck (2022) u knjizi *Dirty Knowledge* povezuje akademsku slobodu s radnim uvjetima koji su ključni za ispunjavanje javnih odgovornosti sveučilišta. Trajno zvanje za profesore služi kao jamstvo toga da oni mogu istraživati i podučavati bez straha od odmazde. Akademska sloboda kao radni odnos s vremenom se preobrazila tako da su sve prisutniji prekarnost i neizvjesni oblici zaposlenja. Akademsku slobodu i sveučilište stoga treba ponovno promisliti. Sveučilište koje se nekoć povezivalo s općim dobrom i akademskom autonomijom više ne postoji. Govoreći iz perspektive Sjedinjenih Američkih Država, Schleck tvrdi da su se neoliberalne vrijednosti tako duboko ukorijenile u svakom području akademskog života da su sveučilišta u svrhu “općeg” ili javnog dobra sada zastarjela.

Sandy Grande (2018) također podsjeća na to da nije moguće odvojiti sveučilište i akademsku slobodu od kolonijalizma doseljenika. Citirajući Craiga Wildera (2014), koji tvrdi da američke institucije nikada nisu bile nevine ni pasivne korisnice kolonijalnog osvajanja i ropstva, Grande tvrdi da akademija “nikada nije stajala po strani u slučaju genocida i oduzimanja zemlje autohtonim narodima, što znači da je sveučilište sukrivac u očuvanju zločina doseljenika nad crnim i autohtonim ljudima” (Grande 2018: 48).

Sveučilišta u Australiji čvrsto su ukorijenjena u takve kolonijalne logike eliminacije i epistemološkog nasilja (Wolfe 2006; Bennett et al. 2023). Stalno nasilje očituje se ne samo kroz zadržavanje “britanskih kolonijalnih ideja i vrijednosti iz devetnaestog stoljeća na temelju kojih je [akademija] prvotno osmišljena” (Bennett et al. 2023: 2) i trajnu dominaciju bjelačkog znanja već i kroz akademsku slobodu za “opće

dobro”, koja nastavlja štetiti autohtonim narodima i uništavati ih kao dio kontinuiranog genocida u Australiji.

Akadska sloboda na neoliberalnom sveučilištu (Australija)

Neoliberalizam dominira australskim političkim razmišljanjem već četrdeset godina. Isprva ga se nazivalo ekonomskim racionalizmom i njime su se zagovarali deregulacija, privatizacija i smanjenje države blagostanja te se teret preživljavanja stavljao na institucije (sveučilišta) i pojedince (članove akademske zajednice i studente) u tržišnom gospodarstvu. U pogledu sveučilišta to je dovelo do smanjenja financiranja i uvođenja novih uvjeta financiranja, što pokazuje da, unatoč nastojanju da se utjecaj države smanji, njezina snažna intervencija ostaje ključna za provedbu tih politika.

Iako javna sveučilišta u Australiji nisu privatizirana, ona su kulturno i operativno tržišno usmjerena. To je dovelo do promjena u upravljanju, natjecanja među sveučilištima za tržišni udio studenata koji plaćaju školarine i za financiranje na temelju rangiranja prestiža, proliferacije metrika i ljestvica rangiranja, komercijalizacije nastave te velikih promjena u radnoj snazi na sveučilištima, čime se sveučilišta prisiljava da se sve više oslanjaju na povremene zaposlenike.

Prema nedavnom dokumentu koji je naručila australska vlada, nazvanom *Universities Accord*,³⁷ u sklopu procesa revizije australskih sveučilišta, 50–80% prijediplomske nastave sada izvode povremeni zaposlenici koji su zaposleni po semestru. Zakonom je također utvrđeno da sveučilišta značajno potplaćuju povremene radnike, tako da elitna i druga sveučilišta moraju platiti znatne naknade za “krađu plaća”.

Sve veća regulacija i rangiranje sveučilišta dovode do usporedbi s najprestižnijim sveučilištima poput Harvarda, MIT-a i Sveučilišta u Chicagu, koja Raewyn Connell (2016) naziva “užasnim institucijama” čija privilegija i arogancija razaraju povjerenje i angažman potrebne za kvalitetno obrazovanje. Taj je užas neumoljiv. Connell ukazuje na njihove učinke na australska sveučilišta: neumoljivu komercijalizaciju, neumoljivu centralizaciju moći i homogenizaciju kulture sveučilišta (ibid.).

U svom članku “Remaking Universities: Notes from the Sidelines of Catastrophe” Raewyn Connell (2022) proučava poslijeratnu povijest sveučilišnih politika i upravljanja u Australiji. Iako je sveučilišni sustav pedesetih i šezdesetih godina prošlog stoljeća imao određene probleme, uključujući “oligarhiju muških profesora” i utjecaj Britanskog carstva na oblikovanje monokulturnih agendi među domorodačkim stanovništvom i u kontekstu poslijeratne imigracije, današnja situacija donosi više razloga za brigu.

Aktivizam šezdesetih, usmjeren na Vijetnamski rat i kampanje za prava Aboridžina, odražavao je promjenjivu političku klimu Australije, a progresivna je nacionalna vlada do sedamdesetih preuzela kontrolu nad financiranjem sveučilišta, zamijenivši varijabilne politike državnih i regionalnih vlada. Whitlamova vlada sedamdesetih je

37 <https://www.education.gov.au/australian-universities-accord> (pristup listopad 2024.).

godina ukinula sveučilišne školarine, osnovala prigradska i regionalna sveučilišta te poticala inovativne nastavne metode i kurikulume. U tom su se razdoblju pojavile i nove discipline poput urbanih studija, ženskih studija i azijskih studija.

Sredinom osamdesetih politička kultura u Australiji doživjela je dramatičan zakret prema tržišnom usmjeravanju i deregulaciji. Do kraja desetljeća provedene su značajne reforme u obrazovanju: ponovno su uvedene sveučilišne školarine, fakulteti su integrirani u sveučilišta te je došlo i do spajanja institucija. Primjetno je bilo poticanje sveučilišnih administratora da usvoje stilove i prakse korporativnog upravljanja.

Te su reforme za cilj imale povećati pristupačnost studentima kroz privatizirani pristup, no iako se broj upisanih studenata povećao, javno se financiranje proporcionalno smanjilo. Školarine su porasle, što je dovelo do povećanja studentskog duga, a izazovi su se dodatno povećali devedesetih godina kada su sveučilišta potaknuta da potraže financiranje kojim nije izvor država. Vlada je ohrabivala dolazak međunarodnih studenata kao izvor prihoda (Rea 2016). Godine 1989. na australskim sveučilištima bilo je upisano 21.000 stranih studenata. Do 2016. godine taj je broj narastao na 391.000, a od srpnja 2024. bilo ih je 943.977, što je 13% više u odnosu na razinu prije pandemije 2019. godine. Ta skupina sada pruža značajan udio u financiranju sveučilišta, a manje od 50% sredstava dolazi iz državnog proračuna (Tiffen 2020). Obrazovanje je trenutno četvrti najveći australski izvozni proizvod nakon ugljena, željezne rude i prirodnog plina (Olsen 2024).

U ovom korporatiziranom okruženju, gdje je obrazovanje prikazano kao uspješan izvozni proizvod, upravljanje se sveučilištima promijenilo u skladu s navedenim. Sveučilištima sada upravljaju vijeća sastavljena od vanjskih članova od kojih mnogi nemaju iskustva na sveučilištima, ali su imenovani zbog korporativnog znanja i etosa koji donose. U većini se sveučilišnih vijeća nalazi samo jedan zaposlenik i jedan student. Rektori sada zarađuju korporativne plaće. U 2023. godini prosječna plaća rektora iznosila je 1,07 milijuna dolara, pri čemu je rektor Sveučilišta Monash imao najvišu plaću u iznosu od 1,6 milijuna dolara. Kako ističe Nacionalni sindikat terciarnih obrazovnih djelatnika (National Tertiary Education Union – NTEU), to je otprilike tri puta veća plaća od one premijera države Victorije i više od dvostruke plaće premijera Australije.

Korporatizirano je upravljanje australskim sveučilištima dovelo i do neumoljive konkurencije, kako između institucija tako i unutar njih (Rea 2016). Australija sada ima "Grupu osam" koju čine sveučilišta koja se predstavljaju kao elita i koja su redefinirala sveučilišta kao tržišno orijentirane, konkurentne firme, a ne kao kooperativne dijelove javne usluge (Connell 2022).

Nije iznenađujuće da je akademska sloboda ugrožena u ovom korporativnom, tržišno usmjerenom kontekstu. Usred sve većeg nepovjerenja između zaposlenika i sveučilišta (Connell 2022), ograničenja akademske slobode proizlaze iz strogog upravljanja učinkom, masovne povremenosti radne snage, sve strožih nastavnih zahtjeva, zahtjeva za sve većim brojem publikacija te obaveze objavljivanja, ili neobjavljivanja, u određenim časopisima.

Financiranje istraživanja često je povezano sa strateškim (konkurentskim) interesima sveučilišta ili prioritetima vlade, tako da su profitabilnost i prestiž od presudne važnosti za australiska sveučilišta. Vladine intervencije u financiranju istraživanja dodatno kompliciraju situaciju jer sredstva često ovise o usklađenosti s određenim zahtjevima. Takvo snažno oslanjanje na vanjsko financiranje obeshrabruje otvoreni dijalog, što dovodi do autocenzure među osobljem, koje sve više prilagođava svoje istraživačke programe ovom modelu financiranja.

Slabije financiranje obrazovanja i pomak prema korporativnom upravljanju odražavaju četiri desetljeća neoliberalizma u Australiji. U posljednja se dva desetljeća to dodatno pogoršalo intenziviranjem agende kulturnih ratova, u čemu je prednjačila prethodna konzervativna vlada. Njezin takozvani paket "Job Ready Graduate" za dobivanje diplomaca spremnih za posao ne samo da je udvostručio školarine za humanističke i društvene znanosti (uz obrazloženje da one ne donose dobar povrat ulaganja) već ih je i ciljao zbog njihova kritičkog podučavanja i istraživanja, što konzervativci označavaju kao "kulturni marksizam".

Dok se akademska sloboda suočava s izazovima uprave i korporativne kulture neoliberalnih sveučilišta, ovo okruženje također otvara pitanja o budućoj upotrebi i zloupotrebi akademske slobode. Napadi na kritičko mišljenje, kritičke studije i politiku solidarnosti mogu se pronaći i izvan Australije i sveučilišnog sektora, premda su obrazovne institucije njihovi primarni ciljevi. Taj globalni trend vidljiv je u rastu desničarskih saveza koji se protive takozvanim *woke* ideologijama, potaknutim rasizmom, antiimigrantskim razmišljanjem, diskriminacijom prema trans i LGBTQI osobama, mizoginijom, islamofobijom i antisemitizmom. Ovo je posebno kritično u točki sudara neoliberalizma i genocida.

Upotreba i zloupotreba akademske slobode u vrijeme genocida?

Dok pišem ovo, Tehnološko Sveučilište u Sydneyju (University of Technology Sydney – UTS) prijeti studentima disciplinskim postupkom zbog distribucije letaka "Students for Palestine" ("studenti za Palestinu") na kampusu. Letci promoviraju forum nazvan "Veze UTS-a s genocidom" gdje će sudionici raspravljati o vezama sveučilišta s korporacijama uključenima u proizvodnju oružja i vojne tehnologije. Sveučilišno osiguranje, postupajući prema uputama rektora, tvrdi da letci predstavljaju prijetnju sigurnosti studenata zbog korištenja riječi "genocid". Taj incident doprinosi zabrinjavajućem obrascu u kojem uprava sveučilišta prijeti i uštkava studente uključene u aktivnosti solidarnosti s Palestinom. Nedavno su i Sveučilište u Melbourneu i Sveučilište Western Sydney pozvali policiju kako bi uklonili studentske prosvjednike.

Studentima iz jedanaest prosvjednih kampova održanih u Australiji prijetilo se suspenzijom ili isključenjem te su dovučeni pred sveučilišne odbore kako bi obrazložili zašto ne bi trebali biti kažnjeni. S druge strane, studenti sa Sveučilišta u Melbourneu počeli su pripremati tužbu kojom planiraju prijaviti sveučilišno vodstvo, uključujući rektora, Međunarodnom kaznenom sudu (ICC) zbog suučesništva u ratnim zločinima i genocidu koji je počinio Izrael.

Dva nedavna i važna doprinosa australskih znanstvenika Jumane Bayeh i Nicka Reimera (2024) te Lane Tatour (2024) istražuju veze između neoliberalizma, akademske slobode i ponovnu pojavu suzbijanja nastave, istraživanja i aktivizma povezanih s Palestinom. Ističu da je Australija jedan od najvjernijih saveznika Izraela, što dijelom proizlazi iz zajedničke povijesti i identiteta obiju država kao naseljeničkih kolonija i klijenata Sjedinjenih Država. Potporu dodatno jačaju plaćena studijska putovanja u Izrael za australske političare, akademike i poslovne ljude.

Neoliberalno upravljanje sveučilištima i težnje za ugledom omogućili su snažnom cionističkom lobiju, koji je duboko ukorijenjen u australskom političkom establišmentu, da utječe na rektore i sveučilišna vijeća (Bayeh i Reimer 2024). Značajan dio tog utjecaja dio je onoga što neki nazivaju novim “pokretom antisemitizma”, kojemu se pripisuje izjednačavanje anticionizma s antisemitizmom, a dobiva na zamahu kroz kontroverznu radnu definiciju antisemitizma³⁸ Međunarodnog saveza za sjećanje na holokaust (IHRA) iz 2016. godine.

Kontroverza oko IHRA-ove definicije antisemitizma proizlazi iz politizacije njezina značenja. Široki konsenzus o definiciji počeo je pucati početkom 21. stoljeća, kad je Izrael postao središnja tema u raspravama o opresiji Palestine. Izraelska je vlada kao strateški odgovor počela davati prioritet borbi protiv anticionizma na međunarodnoj razini. Uslijedila je koordinirana kampanja. Njezin je najkontroverzniji element poistovjećivanje anticionizma s antisemitizmom, što je “instrumentalizirano da bi se izraelska vlada zaštitila od kritike i lažno prikazalo propalestinske aktiviste kao antisemite” (Deckers i Coulter 2023: 733; vidi i Gordon 2024).

IHRA-a u Australiji sponzorira i cirkulira grupa političara pod nazivom Australian Parliamentary Friends of the IHRA, koja je brzo potaknula rektore sveučilišta da usvoje ovu kontroverznu definiciju. Ti parlamentarci i njihovi cionistički saveznici vrše značajan pritisak na sveučilišta da promoviraju definiciju, što se odvija i na globalnoj razini. Tatour (2024) napominje da je samo mali broj američkih sveučilišta usvojio IHRA-ovu definiciju, dok je u Kanadi nijedno sveučilište nije usvojilo, ali je to učinilo 75% sveučilišta u Ujedinjenom Kraljevstvu nakon što je ministar obrazovanja zaprijetio uskraćivanjem financiranja onima koji odbiju.

Nekoliko australskih sveučilišta usvojilo je IHRA-ovu definiciju, uključujući Sveučilište u Melbourneu, Sveučilišta Monash, Wollongong, Macquarie i Southern Cross. Nekolicina drugih sveučilišta bila je izričito nesklona njezinu usvajanju. Sveučilište La Trobe pristalo je usvojiti definiciju, ali bez dijela koji uključuje jedanaest primjera antisemitizma. Najkontroverzniji primjeri uključuju tvrdnje “da je postojanje Države Izrael rasističko po svom karakteru” i “primjenjivanje dvostrukih mjerila zahtjevima da se Izrael ističe ponašanjem koje se ne očekuje ni od jedne druge demokratske države”. Prema tome, nazvati Izrael aparthejdskom državom ili skandirati “od rijeke do mora, Palestina će biti slobodna” smatra se antisemitskim i prijetnjom akademskoj slobodi židovskog osoblja i studenata.

Kenneth Stern, autor prvotne definicije, izjavio je 2019. godine da su je desničarski Židovi instrumentalizirali te da nikada nije bila namijenjena za ušutkavanje

38 <https://holocaustremembrance.com/resources/working-definition-antisemitism> (pristup listopad 2024.).

govora. Međutim, upravo se to događa na kampusima u Australiji, gdje se definicija uglavnom koristi kao zaštita akademskih i građanskih sloboda židovskih članova akademske zajednice i studenata. Kako ističe Tatour (2024), IHRA-ova definicija ne utječe samo na sveučilišta koja je usvajaju već oblikuje i šire javne rasprave o Izraelu i Palestini. To je stvorilo ambijent nalik makartizmu na kampusima diljem Zapada, a mediji dodatno pojačavaju taj efekt neprestanim i nesmotrenim poistovjećivanjem anticionizma i antisemitizma.

Atmosfera ušutkavanja nadilazi označavanje protesta, akademskih bojkota i studentskih kampova kao antisemitskih. Ona prožima i palestinsku akademsku zajednicu i nastavu te se povezuje s desničarskim napadima na kritičku teoriju rase, studije o autohtonim narodima, rodne studije i *queer* studije. Na UNSW-u su cionistički studenti nedavno citirali IHRA-ovu definiciju u zahtjevu da se članak Patricka Wolfe o kolonijalizmu doseljenika ukloni s nastavnog programa jer navodi Izrael i cionizam kao kolonijalizam doseljenika. Na konferenciji o pravu i društvu održanoj u Brisbaneu u prosincu 2023. godine pritužbe za pristranost bile su usmjerene na panel o Gazi i međunarodnom pravu (Tatour 2024: 5). Palestinska sociologinja Randa Abdel-Fattah suočila se s oštrim kritikama cionističkih skupina zbog sudjelovanja na događaju solidarnosti i iscjeljenja za palestinsku djecu. Tražili su da je sveučilište otpusti i da federalna vlada povuče sredstva za njezino istraživanje. Atmosfera nesigurnosti i straha na neoliberalnom sveučilištu brzo se razvija u atmosferu nasilja u vrijeme genocida (Tatour 2024).

U Australiji se može lako pronaći niz primjera ušutkavanja i nasilja na neoliberalnim sveučilištima uz sve autoritarnije upravljanje u vrijeme IHRA-a i genocida. Bayeh i Reimer (2024) iznose brojne primjere pokušaja ušutkavanja i uplitanja u nastavne programe i istraživanja na australskim sveučilištima. Ističu i dvije ključne točke: prvo, od 7. listopada 2023. godine, pristaše Izraela zatrpavaju sveučilišne uprave pritužbama, neprikriveno pokušavajući cenzurirati palestinske aktiviste (2024: 441). Time su pokušali “iskoristiti prisilne ovlasti sveučilišnih tijela kako bi suzbili propalestinske glasove na kampusu” (Bayeh i Reimer 2024: 445). Drugo, iako aktivistički “akademski cionizam” tvrdi da kampanje bojkota i anticionistički izrazi krše akademsku slobodu, većina tih optužbi za antisemitizam pokazala se neutemeljenima. Međutim, opstrukcija je glavna taktika ovog aktivizma s ciljem trošenja resursa sveučilišta i ušutkavanja nastavnog osoblja uz ozbiljne političke posljedice za sveučilište i njegove članove.

Zaključak

Jeannie Rea, znanstvenica i bivša čelnica sveučilišnog sindikata, u svom nedavnom članku o akademskoj slobodi tvrdi da je “akademska sloboda odgovornost, a ne pravo” (Rea 2021: 28). Vodeći računa o strahu osoblja i studenata koji se osjećaju ušutkanima i koji se autocenzuriraju na neoliberalnom sveučilištu, kaže da se sveučilišne zajednice ne smiju zastrašivati tvrdnjama da će korištenjem akademske slobode naštetiti ugledu svojih sveučilišta, iako bi time mogli ugroziti karijere i egzistenciju.

Pozivajući se na svoje iskustvo s organizacijom Scholars at Risk,³⁹ napominje da “u Australiji vjerojatno nećete završiti u zatvoru zbog iznošenja svojeg mišljenja” (2021: 28). Prepoznaje trenutačnu atmosferu i inzistira: “Ali ipak, zar nemamo odgovornost ustati, djelovati i podržati druge? Akademski je sloboda beskorisna kao koncept ako je ne koristimo; također se moramo boriti protiv uvjeta koji je guše – u Australiji i u solidarnosti s radnicima i studentima na sveučilištima diljem svijeta” (2021: 30).

Connell (2022) žali za nekadašnjim sveučilištem koje nije bilo savršeno, ali je bilo uspješno, no također prepoznaje razloge za bijes čitave generacije sveučilišnih radnika te naglašava potrebu za organiziranjem. Iako priznaje da neće biti lako preokrenuti situaciju, Connell sugerira da je Dobro Sveučilište još uvijek moguće. I Butler (2017) i Scott (2024) brane akademsku slobodu i njezinu ulogu u poticanju kritičkog mišljenja i akademske rasprave. Ipak, Butler tvrdi da akademsku slobodu treba ponovno promisliti i povezati sa širim borbama za stvarnu slobodu ili “ćemo se morati zapitati je li postala instrument državne i ekonomske moći koja želi eroziju zajedničkog života za neke”. U mislima se odmah javljaju osobe u Palestini koje sada nemaju sveučilišta koja bi mogle pohađati, čiji su životi uništeni, čije su slobode prema sveučilištu i kolektivnom životu izbrisane. Skolasticid kao dio genocida poziv je akademskoj zajednici da akademsku slobodu shvati kao odgovornost.

Teško mi je dijeliti nadu ili optimizam koji drugi izražavaju. Poput Grande (2018) i njezinih kolega (de Oliveira, Stein, Ahkenhaw i Hunt 2015), često se pitam može li se reformama uopće pomoći sveučilištu – je li ono, poput moderniteta, inherentno nasilno, izrabljujuće i neodrživo te treba li ga pustiti da umre uz palijativnu skrb. Postoji argument da će bilo kakve reforme sadašnjeg sustava samo reproducirati taj sustav. Uvesti sustav u hospicij dok ne umre sam od sebe, međutim, nije pasivan zadatak. To znači i da treba “biti prisutan sa sustavom dok propada, učiti iz njegove povijesti, pružati palijativnu skrb, vidjeti sebe u onome što umire, brinuti se za integritet procesa” (de Oliveira et al. 2015: 28). Nisam sigurna što to znači ili što bi to podrazumijevalo. Čini se zahtjevno i opterećujuće, sumnjam da bih se htjela uključiti u taj proces, ali me ipak privlači ta ideja.

U međuvremenu, ako je sloboda samo još jedna riječ za situaciju kada nemaš što za izgubiti, imamo odgovornost, kao što Rea tvrdi, djelovati u skladu s našom akademskom slobodom. Unatoč tome što sveučilišta koriste akademsku slobodu za uštkavanje palestinskih protesta u obrani cionizma, hrabrost i otpornost palestinskog naroda nas mogu nadahnuti. Utjecaj studentskih kampova bio je monumentalna na međunarodnoj razini, a članovi akademske zajednice koji izražavaju solidarnost sa studentima i Palestincima su mjesto na kojem možemo preispitati akademsku slobodu i sveučilište, u ovom vremenu, zajedno.

39 <https://www.scholarsatrisk.org/> (pristup listopad 2024.).

Rajko Muršič
Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta,
Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo

Akademski zajednica kao žrtva i suučesnik zapadnog kolonijalnog neoliberalizma

Ako su ljudi slobodni, sloboda ne postoji kao tema. Jasno je da već sama potreba da se raspravlja o akademskoj slobodi unutar domene definirane kritičkim, tj. slobodnim mišljenjem, predstavlja oksimoron: akademska zajednica nije slobodna. Iako se obično smatra otokom slobode u neslobodnim društvenim vodama, ona nije specifično ili izolirano mjesto slobode bilo koje vrste. Prije bi se mogla opisati kao hijerarhijska institucija rangova i poretka. Ipak, akademska kultura, kroz zajedničko stvaranje znanja profesora i studenata, u onoj mjeri koliko je, barem u epistemološkom smislu, liminalna, stvara akademski *communitas* i u svojoj je biti obilježena iluzijom nesporne slobode mišljenja.

Ipak, akademska je zajednica uvijek bila sastavni dio cjelokupnog društva. Ono što danas shvaćamo kao akademsku zajednicu, odnosno sveučilišta kao centre za stvaranje i distribuciju novog znanja, pojavilo se u specifičnim povijesnim i društvenim uvjetima. Prva su sveučilišta osnovana u islamskoj sjevernoj Africi. Ta sveučilišta, Al Quaraouiyine u Fezu u Maroku, osnovano 859. godine, i Sveučilište Al-Azhar u Kairu u Egiptu, osnovano 970. godine, bila su posljedica islamske težnje za znanjem i istinom kako bi se ljudima pružilo znanje za obraćanje svemogućem. S druge strane, prva europska sveučilišta, osnovana dva stoljeća poslije, bila su usmjerena na pružanje znanja za vladanje svijetom, na svjetovni i duhovni način, domaći i daleki. I danas je to slučaj. Humboldtova reforma u 19. stoljeću bila je među posljednjim značajnim postignućima u tom pristupu, čime se uspostavila međuovisnost (nacionalne) države i akademske zajednice. Istovremeno, američka su sveučilišta donijela ovisnost sveučilišta o "slobodnom" tržištu. Europske reforme potpisane u Bolonji devedesetih godina prošlog stoljeća istaknule su fleksibilnu ovisnost sveučilišta o oba faktora, (nacionalnim) državama i tržištu.

Razvoj događaja posljednjih desetljeća, a posebno u proteklih nekoliko godina, izravna je posljedica tih nedavnih reformi. Bolonjska je reforma bila političko uplitanje u akademsku zajednicu kakvo se gotovo nikada ne viđa. Poimanje akademske zajednice kao individualne i kolektivne investicije postavilo ju je u poslovni okvir. Školarine i financiranje projekata pretvorili su sveučilišta u poduzeća. Ti procesi oblikovanja višeg školstva u neoliberalnom smjeru vidljivi su u nametanju kvantitativnog vrednovanja znanstvenih radova, redovitih institucionalnih i nastavnih evaluacija. Brutalna posljedica te transformacije mogla se nedavno vidjeti u sigurnosnim mjerama na autonomnim sveučilišnim područjima protiv studentskih i profesorskih propalestinskih prosvjednika. Znanstvenici izvan akademskih krugova suočavaju se

s još težim mjerama. Tako je nedavno umirovljeni židovski profesor Haim Bresheeth uhićen nakon svog govora na prosvjedu u Londonu 4. studenoga 2024. godine pod optužbama podignutima u skladu sa Zakonom o terorizmu iz 2000. godine zbog “govora mržnje” (MEE Staff 2024).

Postoje i drugi primjeri gušenja slobode govora, što god to značilo u znanstvenoj zajednici. Što je s nanošenjem štete slobodnim izražavanjem, posebice nametanjem rasističkih ili seksističkih izjava? Nema razloga izuzeti članove akademske zajednice od odgovornosti koje se podrazumijevaju u širem društvu. Očigledni su procesi u kojima skandalozne ideje, poput rasističkih ili seksističkih, nisu prihvatljive. Postoji mnogo primjera otpuštenih znanstvenika. Dobar je primjer dobitnik Nobelove nagrade James Watson zbog svojih seksističkih i rasističkih stavova (BBC 2019). Međutim, javnost gotovo da nije primijetila otpuštanje više od stotinu ruskih znanstvenika iz CERN-a 2024. godine (Taylor 2024).

Odnos između države, slobodnog tržišta (tj. kapitala) i sveučilišta izrazito je složen. Čini se da ga je neoliberalizam pojednostavio. Prošao je dug put od znanstvene zajednice u šire društvo i natrag u znanstvenu zajednicu. Kao ekonomska i društvena paradigma, neoliberalizam je započeo u akademskim okvirima, točnije na Sveučilištu u Chicagu.

Nakon što je neoliberalna doktrina primijenjena u Čileu i uvedena tijekom vladavina Reagana i Thatcher, ona je postala učestali novogovor. U tom su društvenom okruženju započele najnovije sveučilišne reforme. Magna Charta Universitatum (Velika povelja sveučilišta) iz 1988. godine, kao dokument kojim se obilježava 800. godišnjica Sveučilišta u Bologni, odražava duh tog vremena i nije mogla biti ništa drugo nego eurocentrični dokument koji nosi barem dio tereta još prisutnih zapadnih kolonijalnih i rasističkih prikaza. U tom smislu, trebali bismo razmotriti razlike između Magna Charta i UNESCO-ove deklaracije, koje su važnije od točaka u kojima su one slične.

Tekst pod naslovom “‘Odmetnuto gledište’ ili ...? Ideja akademske slobode danas” donosi raspravu o akademskoj kulturi i slobodi u današnjem vremenu neoliberalnog kapitalizma i u vrijeme genocida. Glavna tema je obrazovanje u 21. stoljeću, znanstveno istraživanje i njegova autonomija te odgovornost istraživača u doba potpune standardizacije.

Povod za raspravu je prekid radnog odnosa profesora Ghassana Hagea u Institutu Max Planck u Njemačkoj. Važno je razumjeti da to nije sveučilište. Istraživačke su institucije mnogo mlađe od sveučilišta. One su nastale kao laboratoriji i istraživački centri u poslovnom sektoru ili kao instituti za osnovna i primijenjena istraživanja koje osniva država. Bile su posebno česte u socijalističkim zemljama. Istraživački instituti kao institucije očigledno su manje neovisni od sveučilišta.

Akademska zajednica nije odvojena od ostatka društva. Sastoji se od sveučilišta, drugih visokoškolskih institucija i istraživačkih instituta: privatnih, javnih i onih koje je osnovala država. Čak i u uobičajenim uvjetima državno financirani istraživački instituti imaju značajno manju autonomiju nego sveučilišta. Njihova je pozicija unutar akademske zajednice vrlo složena: osnovani su kako bi pružali nova znanja, no nisu

potpuno neovisni u definiranju svojih istraživanja. Osnivači i pružatelji sredstava za istraživanje definiraju takve institute, bez obzira na šire ili uže ciljeve istraživanja u specifičnim područjima. Njihova je logika djelovanja temeljno različita od one na sveučilištima i daleko više ovise o državnom i ekonomskom financiranju u proizvodnji znanja nego sveučilišta.

Zbog toga se problem akademske slobode ne može svesti samo na pitanje individualnih sloboda i akademskih prava. Pitanje je puno složenije i uključuje društvenu odgovornost i angažman. Možda bi Antonio Gramsci kao organski intelektualac također imao nešto za reći (vidi Gramsci 1971: 14–15).

U obzir moramo uzeti mnogo šire odnose između politike, vladajuće ideologije i znanosti / akademskog rada. Što ako upravo financiranje znanstvenih i akademskih istraživanja konačno dovršava totalitarne dimenzije neoliberalizma?

Akademski je zajednica sfera stalnih reformi i intervencija koje se kreću od proizvodnje znanja radi samog znanja, razvoja svih područja znanja i umjetnosti, do pružanja profesionalnog obrazovanja za vještine s vrlo uskom primjenom. U toj zajednici danas nestaju temeljna istraživanja i opća proizvodnja znanja radi znanja. Neki nedavni procesi, kao tzv. Bolonjska reforma, uništavaju klasičnu Humboldtovu, a možda čak i naslijeđenu akademsku kulturu srednjovjekovnih sveučilišta. Prema odlukama europskih ministara obrazovanja, najveći dio sustava visokog obrazovanja trebao bi se transformirati u karijerne strukovne škole, dok je univerzalni sustav bodovanja otvorio put standardizaciji studentske populacije diljem Europe. Ta standardizacija, ne samo s ECTS bodovima, guši kritičko mišljenje. Trebamo li braniti kritičko mišljenje upravo zato što nije u skladu s neoliberalnom akademijom?

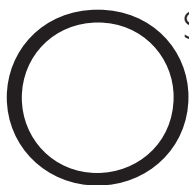
Zbog toga ću u završnom dijelu ovog teksta pokušati preispitati kritičko mišljenje, samu osnovu razvoja bilo kojeg znanja. Kritičko mišljenje na neki način ne dobiva pažnju koju zaslužuje. To nije samo misaoni proces "odmetnika", već sam temelj slobodne ljudske misli. Jedan oblik toga je metodološka sumnja, a drugi je pravo na neslaganje. Prvi je temelj znanosti, a drugi je temelj humanističkih znanosti. I duboko je prožet interesom.

Kant nije imao izbora osim da piše odvojeno o čistom umu, praktičkom umu i o kritici rasudne snage (vidi Kant 1993, 1999, 2019). Ono što je važno jest da su čisti i praktični umovi zainteresirani oblici razmišljanja, no nije pisao o njihovoj nezainteresiranosti sve dok nije pisao o rasudnoj snazi. Upravo je interes uveo njegovo duboko razmišljanje u antinomije. A kad je pisao o praktičnom razumu, instrumentalnost, tj. korisnost, za njega je bila negativna, a ne pozitivna "vrijednost". Kant nije pisao o epistemologiji i znanju, već o misli/razumu. Iz te perspektive pravi je paradoks da je pisao o antropologiji kao empirijskoj znanosti (vidi Kant 1996). Međutim, ono što nam danas treba više nego ikad jest teorija.

Ona je vrlo moćno sredstvo koje pruža akademska zajednica za širenje opsega znanja. Moramo je razumjeti (i upotrebljavati) na oba načina: etimološki, kao opažanja i izvješća izaslanika na godišnjim ritualima u drugim *polisima*, kao i u sadašnjem smislu alata za analizu i razumijevanje. Zbog neoliberalne kvantifikacije u evaluaciji znanstvene i akademske proizvodnje, danas je teorija praktički zastarjela jer je

usmjerena na proizvodnju znanja radi samog znanja, a ne na primijenjeno znanje ni na postizanje mjerljivih rezultata za znanstvenike. Zato je danas teorija ili izbačena iz višeg školstva ili je uglavnom zamijenjena nerazumljivim skolastičkim mumljanjem koje podsjeća na glasanje zombija; ako je uopće potrebna za pružanje isključivo primjenjivih profesionalnih vještina studentima.

Dunja Rihtman-Auguštin nekoliko je puta spomenula Bausingerovu ideju “Theoriefeindlichkeit” kao stav znanstvenika u totalitarizmu koji izaziva strah od teorije (Rihtman-Auguštin 2001: 127). Što se mene tiče, sve kvaziteorije današnjice (od Deleuzeovih do Latourovih i ontoloških stavova) jesu antiteorije koje proizlaze iz straha od totalitarizma današnjeg neoliberalnog intelektualnog tržišta. Možda bi ovo bio mogući smjer promišljanja o slučaju koji to zapravo nije.

SVRT NA KOMENTARE

Senka Božić-Vrbančić

Tomislav Oroz

Prije svega, željeli bismo se zahvaliti na komentarima koje smo dobili u ovoj, po našem mišljenju, izuzetno važnoj raspravi, kao i uredništvu *Etnološke tribine*, koje nam je dalo prostor za raspravu, a posebno urednici Danijeli Birt, koja je svu našu prepisku koordinirala na izuzetno poticajan i kvalitetan način. Zahvaljujemo se i recenzentima i žao nam je što njihove recenzije ne mogu biti dio ove rasprave, jer one, osim što se osvrću na naš inicijalni tekst, isto tako otvaraju važna pitanja za buduće rasprave o ovoj temi. Naš inicijalni tekst nastao je u želji za pokretanjem rasprave o pitanju akademske slobode s obzirom na činjenicu da se uvjeti u kojima radimo mijenjaju strahovitom brzinom pod utjecajem neoliberalnih politika koje imaju razne učinke i oblike, ovisno o lokalitetu i kontekstu, ali isto tako imaju i neke zajedničke globalne karakteristike. S obzirom na limitiranu dužinu teksta, odlučili smo se fokusirati upravo na ono što smo djelomično prepoznali kao zajedničke karakteristike globalno gledano (govorimo o Globalnom sjeveru), no s obzirom na kompleksnost teme kao i njezine umreženosti s drugim društveno-kulturnim problemima današnjice, imali smo dojam da je naš tekst poprimio formu kratkog izvješća te da ga je, bez obzira na naše problemsko isticanje uloge odmetnutog gledišta u poimanju akademske slobode danas, obilježila svojevrсна lineranost narativa. Stoga razumijemo zabrinutost Atile Lukića, Gordana Maslova i Paula Stubbsa, koji upozoravaju na to kako promišljanje akademske slobode ne smije upasti u zamku vlastite (samo)esencijalizacije koja prijeti konceptualnim petrificiranjem ili koja će tamne akorde neoliberalne sadašnjosti locirati u imaginarne krajolike “bolje” i “ljepše” povijesti. Vraćanjem na Humboldta željeli smo ukazati na specifičan kontekst unutar kojeg izrasta moderna ideja sveučilišta i akademskih sloboda, ali i naglasiti da se od trenutka nastanka koncepta, s obzirom na povijesne okolnosti kao i razne lokalitete, on mijenjao, a te promjene vidimo kao svojevršne antagonizme kako unutar akademije tako i unutar društva. Pitanje kritičkog mišljenja je ključno za poimanje akademske slobode ili, kao što Butler tvrdi, za poimanje ideje demokracije i društvenog. Kritičko mišljenje naravno ne nastaje u vakuumu, ono je omogućeno specifičnim povijesnim kontekstom, tj. kontingentnom povijesnom akumulacijom koja formira konvencije i subjektne pozicije koje odražavaju višestruko djelovanje društvene moći (2009: 788). Stoga je kritičko mišljenje

uvijek na neki način odmetnuto gledište jer propituje norme koje su postavile granice onog što je “razumljivo” i onog što je “moguće izreći”, ali i više od toga, ono ima potencijal stvaranja novih imaginarija ili, riječima Butler, ono je više od zauzimanja stava prema autoritetu, ono podrazumijeva “razradu pozicije koja je izvan ontološke jurisdikcije tog autoriteta” (2009: 790). U tom je smislu odmetnuto gledište izvan određenog normativnog okvira te samim činom kritičkog pristupa i propitivanjem legitimnosti određenih okvira ono postaje “problematično” unutar političkih okvira koji ga omogućuju. Ali, istovremeno, ono je za Butler ključno kad govorimo ne samo o akademskoj slobodi već i o pitanju liberalne demokracije općenito. Naravno da ova-ko općenito postavljanje ideje kritičkog mišljenja i odmetnutog gledišta otvara puno pitanja koja uključuju pitanje “slobode”, “zakona”, “države”, “liberalne demokracije”, “mogućnosti novih alternativnih imaginarija” itd., stoga su teme koje otvaraju naši komentatori važne za debatu za koju se nadamo da će se nastaviti i izvan ovog prostora koji nam je omogućila *Etnološka tribina*. Budući da smo ograničeni dužinom teksta, smatramo da nije produktivno odgovarati ovdje na svaki komentar posebno, s obzirom na širinu i kompleksnost otvorenih tema, stoga ćemo umjesto zaključka dodatno pokušati osvijetliti neke od stavova koje smo iznijeli, a koji su se pokazali kao slijepe pjege naših vlastitih viđenja akademskih sloboda, i umrežiti ih sa stavovima naših komentatora kroz problemska čvorišta koja se preklapaju.

Krenimo s pitanjem slobode – o kakvoj slobodi se zapravo radi kad govorimo o akademskoj slobodi? Što ona podrazumijeva, kakva značenja su upisana u nju, na koji način je taj ideal povezan s razvojem liberalne demokracije? Joan Scott (2019) kao i Judith Butler (2009, 2017, 2022) u svom promišljanju liberalizma i ideje slobode djelomično su, i svaka na svoj način, inspirirane fukoovskim pristupom koji liberalizam promatra kao političku racionalnost, umijeće upravljanja koje odlikuje logika potrage za vlastitim načelom samoograničenja, logika koja funkcionira ravnaajući se prema interesu i izračunu koristi u odnosu na neograničeni ekonomski napredak. Takva praksa upravljanja može postojati i funkcionirati samo ako postoji stanovit broj sloboda: “sloboda tržišta, sloboda prodavača i kupca, slobodna primjena prava na vlasništvo, sloboda rasprave, sloboda govora itd.” (Foucault 2016: 71). Važno je naglasiti da Foucault govori o diskursu slobode, a ne o slobodi kao nekoj univerzaliji ili apsolutu čijem bi se ispunjenju težilo kroz određeno vrijeme (vidi komentar Maslov i Lukić). Stoga se diskurs slobode uvijek odnosi na forme znanja koje ga produciraju, ali i on sam producira forme znanja kao i profesionalne institucije i društvene prostore na koje se odnosi. U tom se smislu može reći da je u samoj srži liberalnih praksi uspostavljanje promjenjivih odnosa između proizvodnje slobode i onog što se ujedno kroz procese proizvodnje izlaže ograničavanju i opasnosti. Foucaultovim riječima:

Liberalizam nije ono što prihvaća slobodu. Liberalizam je ono što je želi stvarati u svakom trenutku, poticati je i proizvoditi, naravno s čitavim skupom ograničenja, i pitanjem troška koje ovo stvaranje postavlja ... Sloboda i sigurnost, igra slobode i sigurnosti je u samoj srži ove logike upravljanja. (2016: 72)

Igra slobode i sigurnosti stvara na mnogostruke načine u različitim dijelovima svijeta “političku kulturu opasnosti” i sve to rezultira procesima kontrole i reguliranja

populacije, procesima koji ulaze u sve pore društva (institucionalne i izvaninstitucionalne), odvijaju se na mikro- i makrorazinama, njihovi učinci su kompleksni i ponovo se upisuju u te razine, no ono što je ovdje važno istaći jest da kontrola i reguliranje u liberalnom umijeću upravljanja ne funkcioniraju kao protuteža slobodi, upravo suprotno, kontrola i reguliranje proizvode razne slobode podložne stalnom procesu promjene. Promjene koje su nastupile s neoliberalnim restrukturiranjem društva (reduciranje socijalne uloge države, dereguliranje kapitala, privatizacija javnih dobara i promoviranje radikalne slobode tržišta kao i slobode individue koja "samostalno" odlučuje o svom boljitku) dodatno su usložnile igru slobode i sigurnosti i stvorile društvenu atmosferu u kojoj je normalizirano da svaka individua upražnjava svoje slobode na način koji joj osigurava brigu o samoj sebi. Sve to dovodi do velike nesigurnosti života, prekarizacije koja je postala pravilo, a ne izuzeće. Distribucija prekarizacije nije ravnomjerna, niti je svi doživljavaju na isti način (Lorey 2015, 2012; Berlant 2011; Puar 2012), razlikuje se od lokaliteta do lokaliteta, ali ono što je znakovito jest da je uvijek oblikuje okoliš u kojem se sve komodificira, i svodi na brojeve, na učinkovitost (audit kultura) i profit. Ono što nas je zanimalo jest upravo učinak prekarizacije i audit kulture na akademske institucije, pa samim tim i ideal akademske slobode. Ideal akademske slobode, naglašavamo ideal, od samih je svojih početaka (Humboldt) obilježen dualnošću, kao što to navodi Scott – s jedne strane na institucionalnoj razini određuje ga politički okvir, a s druge strane taj isti okvir bi trebao omogućiti kritičko mišljenje koje bi bilo neovisno od odnosa moći u društvu (2019: 97). Kao što Duško Petrović navodi u svom komentaru, taj je paradoks ključan za razumijevanje akademske slobode jer ona ovisi o "ograničenju koje je nametnuto 'izvana'", ali je imanentno političkom društvu. Stoga su za Petrovića mišljenja po kojima opstanak demokratskog poretka ovisi o akademskim slobodama krajnje problematična jer ne uzimaju u obzir tu dualnost koja ukazuje na njihovu međusobnu tvorbu. U ovom aspektu se u potpunosti slažemo s Petrovićem, ali ne i s njegovim čitanjem rada Joan Scott, jer smatramo da ukazivanjem na povezanost koncepata akademske slobode i liberalne demokracije, kao i tvrdnje da gubitak akademske slobode direktno ugrožava demokraciju kao i opće dobro, Scott upravo ukazuje na njihovu međusobnu konstruiranost i produktivnost u fukoovskom smislu, na međusobnu tvorbu koja između ostalog omogućuje borbu za konstrukciju raznih značenja koja se pridaju tim konceptima.⁴⁰ Ono što nam se čini važnim u današnjem kontekstu, a što Scott naglašava, je sve češće izjednačavanje ideje akademske slobode sa slobodom govora (2019). Jedan od učinaka tog izjednačavanja je gubitak kolektivnog karaktera koji nosi koncept akademske slobode, a njezino svodenje na slobodu govora joj u potpunosti negira bilo kakav znanstveni legitimitet, kritičko mišljenje se svodi u najboljem slučaju na samo jedno od raznih mišljenja koja cirkuliraju javnim prostorom, stoga ono ne samo da ne izaziva akademsku debatu, ili bilo koju drugu debatu, već, upravo suprotno, s obzirom na to da je obilježeno kao

40 Za Scott opće dobro nema univerzalno značenje, niti može postojati jedno opće dobro, a ideja da sveučilišta pridonose općem dobru, iako problematična, prema njezino mišljenju ne umanjuje potrebu da se zadrži ideal akademske slobode jer, kao i Butler, Scott smatra da je mogućnost kritičkog mišljenja ključna za promjene u društvu.

“pristrano” (vidi komentar Ines Prica) i “destruktivno”, služi kao tehnika ušutkivanja i zastrašivanja akademske zajednice, svodi se na “kulturne ratove” i degradira na razne načine. Kao što Maree Parady navodi osvrćući se na stanje u Australiji, postavlja se pitanje ima li definiranje akademske slobode na humanističkim načelima uopće smisla u takvim okolnostima jer je sam institucionalni okvir (sveučilište) mutirao do te mjere da je korporativnost postala neupitna, znanje se komodificira i tretira kao određeno vlasništvo koje treba isporučiti studentima, kao i bilo koja druga roba koja ima svoju uporabnu vrijednost. Akademska se osoblje reducira na poziciju onih koji isporučuju određenu vrstu znanja koje je već okarakterizirano kao neupitno i “vrijedno”, a kritičko se mišljenje, izjednačeno sa slobodom govora, doživljava kao puko moraliziranje i ideologiziranje, kao napad na akademsku slobodu. Ta zamjena značenja rezultira time da se u ime akademske slobode omogućuju rasistički i mizogini stavovi i provodi nasilje, dovodi do ušutkivanja oponentata, represije i cenzure, naročito kada se govori o određenim pitanjima kao što je to u ovom trenutku pitanje genocida u Gazi.

Upravo su pitanja vezana za legitimnost nasilja koje provodi Država Izrael u Gazi dodatno osvijetlila institucionalne probleme u poimanju akademske slobode. Slučaj Ghassana Hagea u Njemačkoj, po našem mišljenju, ni po čemu nije specifičan, on je samo jedan u nizu primjera gdje se zbog iznošenja kritičkog mišljenja o Državi Izrael znanstvenika optužuje za grubo kršenje principa akademske slobode, pa i za širenje rasizma i antisemitizma. Iako je Hageov slučaj izazvao pozornost diljem svijeta, a reakcija akademske zajednice koja je dala podršku Hageu bila je snažna i glasna, ona nije proizvela nikakav učinak. Maslov i Lukić se u svom komentaru osvrću na specifičnost njemačkog konteksta kada se radi o kritičkom mišljenju vezanom za Državu Izrael, navodeći poslijeratnu “njemačku krivnju” i odgovornost za holokaust kao uzrok njemačke bezuvjetne potpore Izraelu, no ovdje je nužno navesti i da je u Njemačkoj od 2017. službeno prihvaćena i definicija antisemitizma Međunarodnog saveza za sjećanje na holokaust (IHRA), a koja je, kao što to navodi Parady, zaživjela na kontraverzan ispolitiziran način i u Australiji omogućujući izjednačavanje anticionizma s antisemitizmom. Tu su definiciju, bez obzira na njezine kontraverze, prihvatile i razne akademske institucije diljem svijeta, što je u jeku studentskih protesta zbog izraelske ofenzive na Gazu rezultiralo uhićenjima studenata kao i akademskog osoblja koje ih je podržavalo. Lukić i Maslov navode kako se na Hageovu primjeru vidi mutacija u političkoj logici reguliranja sloboda što je možda naznaka početka novog postliberalnog restrukturiranja društva, jer se “ne dovodi u pitanje sloboda, već način na koji je korištena”. Ukazujući na objavu Društva Max Planck u vezi slučaja Hage, Lukić i Maslov uočavaju kako je ono što se ističe kao glavni problem Hageova istupa na društvenim mrežama politizacija koja nije primjerena ideji sveučilišta, onom što se smatra dobrim znanstvenim istraživanjem. Institucionalni okvir tako postaje subjekt enuncijacije koji ne samo da definira ono što je ispravno, a što ne, već preuzima i obvezu obrane univerzalnih vrijednosti u čije ime govori. Na taj se način Društvo Max Planck samokonstituira te je stoga svaki dijalog unaprijed onemogućen, jer institucionalni okvir postaje subjekt govora, a ne prostor unutar kojeg

se odvija diskurs. Stoga možemo shvatiti zašto Pardy postavlja pitanje ima li definiranje akademske slobode na humanističkim načelima uopće smisla u današnjem kontekstu, u okruženju u kojem je institucionalni okvir toliko izmijenjen. Sam Hage je još prije nekoliko godina upravo u intervjuu za *Etnološku tribinu* istaknuo da je kritička misao danas postala nemoguća unutar institucionalnih okvira sveučilišta; ona je ostvariva jedino u otporu prema tim okvirima. Po njegovu mišljenju slabašan otpor zaposlenih proizlazi iz više faktora, a jedan od njih je i financijska sigurnost u sveopćoj atmosferi prekarosti, tj. nesigurnosti života. Muršič stoga zaključuje kako kritičko mišljenje danas, izgnano iz sigurnosti koju mu je omogućavala akademska sloboda, postaje nusprodukt neoliberalnog totalitarizma koji favorizira aplikabilnost znanja i njegovu upotrebljivost u tržišnoj ekonomiji. U takvoj totalitarnoj dimenziji neoliberalizma opravdanog procesima standardizacije i razvijanja vještina, kritičko mišljenje izgubilo je vezu sa svojim kantovskim ishodištima u kojima je korisnost inicijalno okarakterizirana kao negativna vrijednost. Transformacija korisnosti iz negativne u poželjnu odliku znanja čini zomboliko mrmljanje, na koje nas upozorava Muršič, sindromom akademskih sloboda danas koje su uvjetovane mjerljivošću znanstvenih spoznaja i ekonomskom opravdanošću. Upravo o takvoj vrsti pasivnosti i marginalizacije govori i Prica, ali u hrvatskom kontekstu, gdje neoliberalizacija sveučilišta ima nešto drukčiji tijek obilježen dugotrajnom mitskom tranzicijom iz socijalizma u kapitalizam. Prica ističe birokratiziranost sustava, uvođenje projektfikacije kao mehanizma kontrole i simulaciju konkurentnosti putem "centara izvrsnosti", dok percepcija uhljebništva u javnom diskursu obuhvaća cijeli javni sektor, uključujući sveučilište, pri čemu humanističke znanosti često bivaju stigmatizirane kao društveno neproduktivne. Međutim, upravo takve okolnosti potiču nove oblike "metasolidarnosti" i postaju mjesto zajedničke borbe. Na sličnom tragu je i Stubbs kada govori o mogućnostima novih imaginarija koji dolaze s periferije, nasuprot dominantnim hegemonijskim narativima. Akademska sloboda je područje borbe i kao takva nije statičan koncept, stoga je uvijek važno kako, kada i u kojem kontekstu se navodi kao koncept, bez obzira na to radi li se o "napadu" na nju ili onom što se percipira kao njezina "obrana". Osim toga, a pogotovo ako se uzmu u obzir razna isključenja koja obilježavaju koncept od samih njegovih početaka (rasna, klasna, rodna, etnička i klasna), ovisno o kontekstu i vremenu, nužno je razmotriti i isključenja koja postoje u današnjem kontekstu; uključuje li koncept studente i sve zaposlene na sveučilištu ili se odnosi samo na akademsko osoblje?; uključuje li koncept odgovornost akademske zajednice za angažman sa širom javnosti? Stubbs predlaže i ponovno razmatranje ideje o "pluriverzitetu" i "kritičkoj pedagogiji" kao i razmatranje već postojećih alternativa kao što je to, na primjer, sveučilište unutar kolektivnog eksperimenta Mondragon u Španjolskoj.

Ovdje bismo se željeli vratiti na sam naslov našeg inicijalnog teksta: može li kritičko mišljenje kao odmetnuti pogled omogućiti otvaranje novih mogućnosti? Ili je potrebno nešto više od toga?

Odmetnuto gledište, onako kako ga vidi Butler, bilo nam je inspiracija za otvaranje ove rasprave. I dok se slažemo s Butler da odmetnuto gledište ima potencijal

za stvaranje novih imaginarija, za kraj bismo se osvrnuli upravo na potencijal antropološke kritičke misli u otvaranju novih mogućnosti koje ne bi bile nužno određene kapitalizmom i liberalnom tradicijom iz koje proizlazi i sam koncept akademske slobode. Odmetnuto gledište spada u sferu kritičkog promišljanja, ali, kao što Hage navodi, kritičko mišljenje je prvenstveno refleksivno, ono nam omogućava da “izađemo izvan sebe kako bismo vidjeli sami sebe, svoju kulturu i društvo, i to na načine na koje ih ranije nismo mogli sagledati”. To podrazumijeva promišljanje o načinima na koje smo ispisani poviješću, o odnosima moći i dominacije koji reproduciraju određeni poredak i, ono što je najvažnije, omogućava nam promišljanje o mogućnostima otpora, pa i podrivanja dominantnog sustava. Međutim, antropološka tradicija mišljenja, barem u njezinim počecima, odnosila se na “ljude izvan moderniteta”, one koji su bili “drukčiji” po svom razumijevanju i doživljaju stvarnosti. Ono što Hage želi istaknuti činjenica jest da je upravo antropologija kao disciplina, bez obzira na sve probleme discipline, njezine poveznice s kolonijalizmom i načine na koje se pisalo o “ljudima izvan moderniteta”, omogućila uvid u alternativne načine bivanja. Taj uvid ne samo da je omogućio razne interpretacije, od kojih su neke, kao što znamo, bile i rasističke, on je otvorio i mogućnost “izlaska iz samih sebe” na način koji nam omogućava da budemo “drukčiji od samih sebe”, tj. kontinuirano nas podsjeća na to da možemo biti drukčiji od samih sebe. Alternativni načini bivanja prisutni su i danas, obično predstavljeni kao “minorni”, i ono što je daleko važnije od njihove interpretacije ili kompariranja s dominantnim sustavom je izlaganje samoj mogućnosti “da budemo drukčiji od onog što jesmo” (Hage 2012). Ukratko, kritička antropologija bi uvijek trebala obratiti pozornost na alternativne svjetove, koji su, iako često nevidljivi, zapravo svuda oko nas. Oni se pojavljuju u pukotinama zapadne modernosti, ali ipak nisu uklopljeni u dominantnu realnost. Ovakav način promišljanja ima transformativni potencijal jer uz kritičko promišljanje i odmetnuti pogled uzima u obzir alternativne načine bivanja, stvara nove nestabilne odnose između sadašnjosti i budućnosti, otvara razne temporalnosti⁴¹ ili, kao što bi to rekla Lauren Berlant, omogućuje kritički odnos ne samo prema dominantnoj zamišljenoj budućnosti (i prošlosti) već i procese odučavanja. A ti procesi, bez obzira na to koliko spori bili, otvaraju mogućnost intervencije u proizvodnju i reprodukciju dominantnog. I ako se vratimo na pitanje akademske slobode i onog što se danas događa s idejom sveučilišta, možda ključno pitanje nije trebamo li ili ne braniti akademsku slobodu, već kako kroz pedagogiju odučavanja prihvatiti izazove tog transformativnog procesa koji nam može u početku izgledati kao neuspjeh, ali ako nam je cilj odučavanje od normativnog koje normalizira “nepodnošljiva nasilja i nepravde s kojim živimo” (Berlant u Tyler i Loizidou 2000: 501), onda ti izazovi mogu biti nadvladani otvorenošću prema alternativnim načinima bivanja koji potiču razmišljanja koja nisu unaprijed određena zadanim dominantnim pravilima, već su uvijek iznova iznenađujuća i iako bez garancije, u sebi nose potencijal promjene.

41 Naravno, ovakav način mišljenja nije svojstven samo antropologiji kao akademskoj disciplini, ali djelomično proizlazi iz njezine tradicije, o čemu svjedoči i trenutni ontološki obrat.

BIBLIOGRAFIJA

- Akademski solidarnost. 2012. "Deklaracija o znanosti i visokom obrazovanju", *IUS-Info*, 19. ožujka. <https://www.iusinfo.hr/aktualno/dnevne-novosti/deklaracija-o-znanosti-i-visokom-obrazovanju-akademski-solidarnosti-12306> (pristup 4. 10. 2024.).
- Altbach, Philip G. 2001. "Academic Freedom. International Realities and Challenges". *Higher Education* 41: 205–219.
- Baldachinno, Karl. 2024. "The Power of Quitting. An Interview with Franco "Bifo" Berardi". *Critical Inquiry Blog*, 29. srpnja. <https://critinq.wordpress.com/2024/07/29/the-power-of-quitting-an-interview-with-franco-bifo-berardi/> (pristup 5. 8. 2024.).
- Bayeh, Jumana i Nick Riemer. 2024. "Palestine Solidarity and Zionist Backlash in Australian Universities". *Middle East Critique* 33/3: 435–448.
- BBC. 2019. "James Watson. Scientist Loses Titles after Claims over Race". BBC, 13. siječanj. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-46856779> (pristup 5. 11. 2024.).
- Bennett, Bindi, Kelly Menzel, Jacob Prehn i Trevor G. Gates. 2023. "Australian Universities, Indigenization, Whiteness, and Settler Colonial Epistemic Violence". U *Handbook of Critical Whiteness. Deconstructing Dominant Discourses Across Disciplines*. Singapore: Springer Nature Singapore, 1–14.
- Berlant, Lauren. 2011. *Cruel Optimism*. London: Duke University Press.
- Boidin, Capucine, James Cohen i Ramon Grosfoguel. 2012. "Introduction: From University to Pluriversity. A Decolonial Approach to the Present Crisis of Western Universities". *Human Architecture. Journal of the Sociology of Self-Knowledge* 10/1: 1–6.
- Bourdieu, Pierre. 1986. "The Forms of Capital". U *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, John G. Richardson, ur. New York: Greenwood Press, 241–258.
- Božić Vrbanić, Senka Tomislav Oroz. 2024. "Odmnetno gledište ili...? Ideja akademske slobode danas". *Etnološka tribina* 57/46: 3–18
- Butler, Judith. 2006. "Israel/Palestine and the Paradoxes of Academic Freedom". *Radical Philosophy* 135: 8–17.
- Butler, Judith. 2009. "Critique, Dissent, Disciplinarity". *Critical Inquiry* 35/4: 773–795.
- Butler, Judith. 2017. "Academic Freedom and the Critical Task of the University". *Globalizations* 14/6: 857–861.
- Butler Judith. 2022. "Endangered Scholarship, Academic Freedom, and the Life of Critique". *Critical Times* 5/2: 399–425.
- Calhoun, Craig. 2009. "Academic Freedom. Public Knowledge and the Structural Transformation of the University". *Social Research* 76/2: 561–598.
- Clarke, John, Dave Bainton, Noemi Lendvai i Paul Stubbs. 2015. *Making Policy Move. Towards a Politics of Translation and Assemblage*. Bristol, UK: Policy Press.
- Connell, Raewyn. 2016. "What are Good Universities?". *Australian Universities' Review* 58/2: 67–73.
- Connell, Raewyn. 2022. "Remaking Universities. Notes from the Sidelines of a Catastrophe". *The Conversation*, 3. veljače. <https://theconversation.com/remaking-universities-notes-from-the-sidelines-of-catastrophe-175920> (pristup 13. 10. 2024.).
- Dahl, Robert A. 1999. *Demokracija i njezini kritičari*. Zagreb: Politička kultura.
- Deckers, Jan i Jonathan Coulter. 2022. "What is Wrong with the International Holocaust Remembrance Alliance's Definition of Antisemitism?". *Res Publica* 28/4: 733–752.
- Deleuze, Gilles i Félix Guattari. 2013. *Kapitalizam i shizofrenija 2 – Tisuću platoa*. Zagreb: Sandorf & Mizantrop.
- de Oliveira Andreotti, Vanessa, Sharon Stein, Cash Ahenakew i Dallas Hunt. 2015. "Mapping Interpretations of Decolonization in the Context of Higher Education". *Decolonization: Indigeneity, Education & Society* 4/1.
- Doolan, Karin. 2009. "Darvinizam na sveučilište", *H-alter*, 7. svibanj. <https://arhiva.h-alter.org/vijesti/darwinizam-na-sveucilistu> (pristup 4. 10. 2024.).
- Dugonjic-Rodwin, Leonora i Ivica Mladenović. 2023. "Transnational Educational Strategies During the Cold War. Students from the Global South in Socialist Yugoslavia, 1961–91". U *Socialist Yugoslavia and the Non-Aligned Movement*. Paul Stubbs, ur. Montreal & Kingston, Kanada: McGill-Queen's University Press, 331–359.
- Fitzgerald, John. 2017. "Academic Freedom and the Contemporary University: Lessons From China". *Humanities Australia: The Journal of the Australian Academy of the Humanities* 8: 8–22.
- Foucault, Michel. 2001. "Omnes et Singulatim". Toward a Critique of Political Reason". U *Power. Essential Works of Foucault, vol. 3*. James D. Faubion, ur. London: Penguin Books, 298–305.
- Foucault, Michel. 2016. *Rodenje biopolitike. Predavanja na College de France (1978–1979)*. Zagreb: Sandrof & Mizantrop.
- Freire, Paulo. 1970. *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum.
- Gibson-Graham, J. K. 2006. *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press.
- Giroux, Henry. 2011. "Rejecting Academic Labor as a Subaltern Class: Learning from Paulo Freire and the Politics of Critical Pedagogy". *Fast Capitalism* 8/2: 35–40.

- Gordon, Neve. 2024. "Antisemitism and Zionism. The Internal Operations of the IHRA Definition". *Middle East Critique* 1–16.
- Gramsci, Antonio. 1971 [1948–51]. *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
- Grande, Sandy. 2018. "Refusing the University". U *Toward what Justice?* Routledge: 47–65.
- Hage, Ghassan. 2012. "Critical Anthropological Thought and the Radical Political Imaginary". *Critique of Anthropology* 32/3: 285–308.
- Hindess, Barry. 2005. "Politics as Government. Michel Foucault's Analysis of Political Reason". *Alternatives* 30/4: 389–413.
- Ivancheva, Mariya P. 2023. *The Alternative University. Lessons from Bolivarian Venezuela*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Kant, Immanuel. 2019. *Kritika čistega uma. (Critique of Pure Reason)*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Kant, Immanuel. 1999. *Kritika razsodne moči. (Critique of Judgement)*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Kant, Immanuel. 1996. *Anthropology from a Pragmatic Point of View*. Carbondale & Edwardsville: Southern Illinois University Press.
- Kant, Immanuel. 1993. *Kritika praktičnega uma. (Critique of Practical Reason)*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Le Espiritu, Evyn i Jasbir K. Puar. 2015. "Civility, Academic Freedom, and the Project of Decolonization. A Conversation with Steven Salaita". *Qui Parle* 24/1: 63–88.
- Lefort, Claude. 2000. *Demokratska invencija*. Zagreb: Barbat.
- Lendvai-Bainton, Noemi i Paul Stubbs. 2023. "Towards a Global Social Policy Otherwise. Decoloniality, Socialist Worldmaking and an Ethics of Translation". *Global Social Policy* 23/3: 423–440.
- Lorey, Isabell. 2015. *State of Insecurity*. London: Verso.
- Manhajm, Karl. 1978. *Ideologija i utopija*. Beograd: Nolit.
- MEE Staff. 2024. "UK Police Arrest Israeli Academic Haim Bresheeth after pro-Palestine Speech". *Middle East Eye*, 4. studeni. <https://www.middleeasteye.net/news/uk-police-arrest-israeli-academic-haim-bresheeth-speech-pro-palestine-demonstration> (pristup 5. 11. 2024.).
- Merleau-Ponty. 2012. *Vidljivo i nevidljivo*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Morozov, Evgeny. 2013. *To Save Everything, Click Here – Technology, Solutionism and the Urge to Fix Problems that don't Exist*. London: Allen lane.
- Nader, Laura. 2019. "Unravelling the Politics of Silencing". *Public Anthropologist* 1: 81–118.
- National Tertiary Education Union NTEU. 2022. *Intellectual and Academic Freedom (Statement), Policy Manual, Public Policy, Academic Freedom*.
- Nietzsche, Friedrich. 2004. *Uz genealogiju morala*. Zagreb: AGM.
- Olufemi, Lola. 2021. *Experiments in Imagining Otherwise*. London: Hajar Press.
- Olsen, Alan. 2024. "Education as an Export for Australia. A Perfect Storm". *The Koala. International Education News*, 5. lipnja. <https://thekoalanews.com/education-as-an-export-for-australia-a-perfect-storm/> (pristup 13. 10. 2024.).
- Peleg, Noam. 2024. "Australia is Dismantling Academic Freedom in Defense of Zionism", *Mondoweiss*, 19 listopada. <https://mondoweiss.net/2024/10/australia-is-dismantling-academic-freedom-in-defense-of-zionism/> (pristup 13. 10. 2024.).
- Puar, Jasbir K. 2012. "Precarity Talk: A Virtual Roundtable with Lauren Berlant". *Judith Butler, Bojana Cvejić, Isabell Lorey, Jasbir Puar, and Ana Vujanović, TDR: The Drama Review* 56/4: 163–177.
- Rea, Jeannie. 2016. "Critiquing Neoliberalism in Australian Universities". *Australian Universities' Review* 58/2: 9–14.
- Rea, Jeannie. 2021. "Precarious Work and Funding Make Academic Freedom Precarious". *The Australian Universities' Review* 63/1: 26–30.
- Rihtman-Augustin, Dunja. 2001. *Etnologija i etnomit*. Zagreb: Naklada Publica.
- Russell, Conrad. 2002. *Academic Freedom*. London: Routledge.
- Schleck, Julia. 2022. *Dirty Knowledge: Academic Freedom in the Age of Neoliberalism*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Scott, Joan Wallach. 2019. *Knowledge, Power, and Academic Freedom*. New York: Columbia University Press.
- Scott, Joan Wallach. 2024. "Academic Freedom & the Politics of the University". *Daedalus* 153/3: 149–165.
- Sorkin, David. 1983. "Wilhelm Von Humboldt: The Theory and Practice of Self-Formation (Bildung), 1791–1810". *Journal of the History of Ideas* 44/1: 55–73.
- Stein, Sharon i Vanessa Oliveira de Andreotti. 2016. "Decolonization and Higher Education". U *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory*. Michael Peters, ur. Singapore: Singer, https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-981-287-532-7_479-1 (pristup 4. 10. 2024.).
- Stern, Kenneth. 2019. "I Drafted the Definition of Antisemitism. Rightwing Jews are Weaponizing it". *The Guardian*, 13. prosinac. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/dec/13/antisemitism-executive-order-trump-chilling-effect> (pristup 13. 10. 2024.).

- Tatour, Lana. 2024. "Censoring Palestine. Human Rights, Academic Freedom and the IHRA". *Australian Journal of Human Rights*, 1–9.
- Taylor, Lauren. 2024. "CERN to Expel Hundreds of Russian Scientists, Continue Research with Russia". *Straight Arrow News*, 19. rujana. <https://san.com/cc/cern-to-expel-hundreds-of-russian-scientists-continue-research-with-russia/> (pristup 6. 11. 2024.).
- Tiffen, Rodney. 2020. "The Four-and-a-Half-Decade Education Squeeze". *Inside Story*, 17. lipanj. <https://inside-story.org.au/the-four-and-a-half-decade-higher-education-squeeze/> (pristup 13. 10. 2024.).
- Tyler, Imogen i Elena Loizidou. 2000. "The Promise of Lauren Berlant: an Interview". *Journal for Cultural Research* 4/4: 497–511.
- Wolfe, Patrick. 2006. "Settler Colonialism and the Elimination of the Native". *Journal of Genocide Research* 8/4: 387–409.
- Wright, Susan, Stephen Carney, John Benedicto Krejsler, Gritt B. Nielsen i Jakob Williams Ørberg. 2019. *Enacting the University. Danish University Reform in an Ethnographic Perspective*. Dordrecht, NL: Springer.